

ALİM AQQINDA HATIRLAVLAR

Tertip etici – Rıza Fazıl

Kiriş söz

Seyit-İbrahim İlyasov

Öz devrinde halq arasından ösip çıqqan, qırımtatar halqınıñ degerli yigiti Alim Azamat oğlunuñ yapqan areketleri, misilsiz cesareti ve qaramanlıqları aqqında bir çoq maceralar, rivayetler ayılıp kelmekte.

Merum yazıcı Ümer İpçi, belli ocalardan Noman Şeyh-zadeniñ de yardımı ve iştirakinen, halq arasında ayılıp kelgen rivayetlerden bir kısmını nizamğa qoyıp, “Alim aydamaq” kinosını yaratmaq için stsenariy yazğanı ve bunıñ esasında da kinofilm çıkarılğanı epimizge malüm.

Filmniñ baş qaramanı Alim rolü namlı kino artistimiz Hayri Emir-zade tarafından icra etilgen bu kino seyircileriniñ büyük sevgisini, maqtavını ve ürmetini qazanğan edi...

Menim aşağıda qayd etken rivayetlerim, maceralar, ayrı vaqialar esasen Alimniñ eñ yaqın arqadaşı ve eñ sadıq dostu Abdurazaq ustadan eşitkenlerimden ibarettir. Şu qayd etilmekte olğan maceralarınıñ, rivayetleriniñ bir çoqları ayrı adamlar tarafından da tasdıqlanğan edi.

Men 1909 senesi Qarasuvbazarda rüşdiye mektebiniñ soñki sınıfında oquğan devrimde, Abdurazaq usta bizim azbarımızdaki üç başlı evde otura edi. O, özünüñ Alimnen keçirgen künlerini, Alimniñ areketlerini ve işlerini ikâyeye etip, maña bir defterge yazdırır edi. “Bir vaqıtta belki kerek olur”, degen edi. Lâkin çoq yazıq ki, türlü yaşayış dalğaları neticesinde bu qıymetli yazılar defteri ve başqa kitap ve elyazmalarım 1914 senesi Çelebi Eli köyünü sel basıp, evlerni yıqqanda ğayıp oldılar. Bu köyde üyken aptem Urqiye şerfe (Rıza Fazılınıñ qartanası) otura edi, benim de şeylerim onda tura edi. Buña baqmadan, bu yazmaqta olğan şeylerimni afızamda saqlaya bildim.

Alimniñ “osallığı”, “yamanlığı” aqqında Abdurazaq ustaniñ aytqanları şundan ibaret: cemaatına pek qılınğan Az Berdi köyünüñ pomeşçigi Devletovni küpe-kündüz sarayına dol-düzgün kirip qamçısınen şişirmesi, Mirzaköy, Töben Saray köyleriniñ pomeşçigi Şirinskiy Mustafa mirzaniñ evini gece basıp, mirzani arabağa oturtıp, közlerini bağlap “Kökasan” keçitine çıqarması, o yerde cemaatına bir daa zulüm etmeycegine ve halqı qıynamaycağına söz berdirtmesi, ya da Cañgara köyünüñ mirzası Tayğanskiy İsa mirzani cemaat shodunda qızarıp-bozarıp ökürikleğende, onı qamçılaması ve cemaatqa hitap ederek, bundan soñ öz zulmini taşlamasa, öldürüp qoyacağını aytması kibi areketleri edi.

Bundan dolayı olsa kerek, halq ögünde Alimniñ itibarını tüşürmek maqsadinen çar memurları oña “aydamaq” lağabını taqalar. Doğru, Alim zenginlerini, zadekânlarını “aydaştırğan”, olarğa zaparta çekken. Lâkin Abdurazaq ustaniñ aytqanına köre, Alimniñ şahsiy hususiyeti, onı bu kibi halq qaramanlarından farq etken esas hasiyeti şu ki, o özünüñ zenginler ile çoq yıllık küreş faaliyeti sayesinde iç bir adamni öldürmegeni. Onıñ esas küreş usulı qorqutmaq, tenbilmek eken, zadekânlarınıñ, öglerinde apansızdan peyda olup, ötlerini patlatıp, olarğa öz degenini yaptırta edi.

Alim aqqında rivayetleriniñ çoqusı endi halq esinde siline başlaması ve ileride bularınıñ unutila bilmesi havfı meni Alim aqqında bilgenlerimni aytıp, yazdırıp qaldırmağa mecbur ete. Barsın, benim bu hatırlavlarım halqımızga bir yadikâr olsun!

İşanam ve eminim ki, torunım yazıcı Rıza Fazıl bu hatırlarımniñ episine bar-yoq bir dünya yüzü kösterir ve olarınıñ tarihımız ve medeniyetimiz variyetine çevrilmesine nail olur.

Alim ve Abdurazaq usta aqvucut (bir ten) ve ayrılmaz bir şahıslar edi. Alimniñ bir çoq işlerinde Abdurazaq ustaniñ hizmetleri büyük ekeni de sır degil. O sebepten, Alim aqqında Abdurazaq ustadan eşitken ikâyelerime keçmezden evel, başta Abdurazaqniñ özü aqqında eki söz aytmaqni ve ayrıca bir tarihiy malumat bermekni kerekli sayam.

I. Abdurazaq usta

Abdurazaq usta Alimniñ can dostu olup, onıñ bütün sırlarınen aşna olmaqnen beraber, Qarasuvbazar esnafları arasında eñ yahşı usta olaraq büyük sayğı qazanğan adam. O devirde Abdurazaq kibi ayaqqap, çizma, papuç, terlik ve mest tikmege kâmil usta yoq edi. Ustanıñ namı atta Kefe ve Kerç balıqçılarına belli edi.

Bu ustağa, kim olsa olsun, ayaqqap, yahut çizma sımarsasa, ayağıniñ ölçüsini alğanı kibi (özü işlegen ustahaneniñ yanındaki odada pek çoq qalıplar olğanına baqmadan), başta şu ölçüge köre qalıp yapa, soñ sımarişni tikmege başlay. Esnaflarınñ bir çoqu özlerine kerek qalıpları bu ustazdan satıp alalar.

Abdurazaqniñ ustalığıni tarif etmek için bir-eki misal ketirmek kerek.

İş şöyle ki, Kerç, Kefe balıqçıları özlerine mahsus çizma sımarsamaq için Abdurazaq ustağa keleler. Meraqlı yeri şu ki, o, balıqçılarga uzun qonuçlı çizmalar tikip, suvğa toldurıp, olarnı qalıp odasınıñ arqalıǵına asıp qoya. Suv iyemi-iyemeymi (просачивается или нет), onı teşkere. Onıñ için çizma ve ayaqqap tikilecek teri ve gönlerni saylap aluvda da pek mair usta eken. Lâkin onıñ, başka esnaflarğa nisbeten, iş için paranı ziyade alğan adeti de bar eken. Onıñ mahsus sımarişnen yaşlarğa tikken çizmalarınıñ jıyıldısı em keskin sesli, em de çoq vaqıtqa müddet eken.

Onıñ ustalığı ve mairliği türk sultanlarına da belli. Bütün saray halqlarınıñ yazlıq, küzlük ve qışlıq ayaqqaplarını: mest, terlik, papuç, türlü çizma ve saireni o tikip bere. Bu sımarişlarınñ ölçülerini İstambuldan mahsus vekil alıp kele. Sımarişlar eda etilgen soñ çuvallarga toldurılıp, şu vekilge teslim oluna.

Menim anam, babamlarınıñ evine kelin olup tüşken künlerde olğan bir şey. Endi özü aqranda olğan babamızıniñ hatiri için Abdurazaq usta yañı kelinge sarı telli papuç tikip bağışlağan. Bu papuçlar soñundan, tizemiz kelin olğanda tizemizge, ondan da aptemiz kelin olğanda aptemizge ve tap soñunda 1910 senesi kelin olğan diger bir aptemizge (tizemizniñ qızına) berilgen. İşte, bu aptemiz o papuçlarını ta 1944 senesine qadar kiyip yürdi. Papuçlarınñ telleri, qullanılğanına baqmadan, ne betleri ve ne de tabanı ipranğanı yoq.

1907 senesi Qarasuvbazar şeeriniñ galavası belli medeniyet erbabımız Abdureşid Mediyev bu ustağa kele ve Avropada, Brüksel şeerinde esnaflar tarafından tikilgen ayaqqaplarınñ bütün dünya sergisi açılacağını bildire, ustanıñ bu sergige özünüñ işlerinden bir şey yibermesini teklif ete. Abdurazaq usta, biraz tüşünip-baqıp, soñ cevap bereceğini bildire. Niayet, Abdurazaq usta, bir çift adiy türk terliği tike, bir çift de onıñ ufaq (miniatur) soyunu tike. Büyüğiniñ üstündeki bütün işlerni bu oymaq büyüklükteki ufaq terlikte de yapa, atta terlikniñ kilitini ve ağaç çüyüni de özü yapa ve çüyleriniñ sayısına ayrıca emiyet bere. Abdureşid Mediyevniñ ğayreti sayesinde bu terlikler sergige yollanıla ve ustanıñ bu işi Brükselde olup keçken şu serginiñ altın medalinen nişanlana.

Abdurazaq ustanıñ, eki bayramdan başqa, başı ömürbillâ secde için yerge tiygeni yoq. Bu adam, Alimniñ dostu, 1919 senesi 103 yaşında vefat etti.

II. Tarihiy bir malumat

Alim Azamat oğlu aqqında ikâye etkende, onıñ doğıp ösken köyü – Köpürliköy aqqında aytmay keçmek mümkün degil. Çünkü Köpürliköy sakinleriniñ ömründe yüz bergen felâket, umumen mırza ve topraq saipleriniñ eli astında yoqsuzluq çekken, eki yaqasını bir yerge ketirılmağan Qırım köylüleriniñ tarihını bir derece aks ettirgeni için büyük emiyetke maliktir.

1889–1890 senelerinde öz pancasını uzata başlağan Köpürliköy felâketi 1905 senesi ahır soñu şu köyniñ halqınıñ ömrünü parçaladı, baltaladı ve, niayet, bir ğaddarnıñ, bir arisniñ ve vicdansızniñ nefishorlığı sebebinden halq yersiz, topraqsız, evsiz-barqsız qaldı. 1889 senesi

başlanmış topraq davası 1905 senesi zalımnıñ ve aydutnıñ ğalıp kelmesinen ve onıñ faydasına neticelendi.

1889 senesi yañı tasıl alğan yaş ve pek ziyade areketçen Smail Çelebiyev (qarasuvlı Memiş ağanıñ oğlu) babasından az miras qalğanı için zenginleşmekniñ çaresini qıdırı. Çelebiyevlerge “ağa” qoşulmasınıñ sebebi – bular çala mırza olğanları içündür. Ve daa doğrusı, yarı tatar, yarı mırza ediler. Bu Memiş ağanıñ Emin ağa ve Smail ağa namında eki oğlu bar edi. Mına bu Smail ağa bir kün Köpürliköyge kele. O vaqıtta bu adam şeer idaresinde memur (çinovnik) sıfatında işler edi. O, köyde shod toplay ve halqqa yañı çıqqan ferman mücibi cemaatnıñ öz topraqlarınıñ senedini (“kupçaya”sını) yañartmaq için ariza yazmaq kerekligini añlata. Cemaat Çelebiyevniñ kün evelden yazıp azırlağan arizasına “haç” qoyıp, merekepli parmaq basıp bereler. Köyde öz tilinde zornen oqup olğanlar, rusça yazılğan arizada ne yazılğanını qaydan bilsinler?! Arizada ise, güya köy adamları episi öz topraqlarını Smailğa satqanları tasdıqlana.

Böyleliknen, Smail ağa qolay-qolay topraq ve orman saibi olmaqı temin etecek ola. 1890 senesi Smail ağa topraq ve ormanlarınıñ saibi endi özü olğanını ilân ete, amma halq bu ilânı red ete ve Smail ağanı halqıñı aldatıp imzalatqan senedini tanımay.

Bundan soñ makeme işleri başlana ve bu işniñ qıynlıǵını, qomşu köyler cemaatı da tasdıq etip, Köpürliköylülere qol tuttu.

Bu makeme işi ta 1904 senesine qadar devam etti. Qırım diniy idaresi, yani müfti Abkerim efendi de (belli yazıcımız Cafer Ğafarıñ emcesi) halqqa qol tuttu. Amma 1904 senesiniñ soñlarında yañı müfti olaraq Qaraşayskiy Adil mırzanıñ qoyulması Smail ağa için büyük bahit doğurdı. Çünkü müfti Adil mırzanıñ oğlu Hıdır mırza Smail ağanıñ qızı Dudu haniyge nişanlanıp, arada qudalıq asıl oldı.

Tap soñu müfti Adil mırzanıñ ğayreti ve yardımını sayesinde Makeme Çelebiyev Smail ağanıñ faydasına üküm qararı çıqardı ve o, bundan tamam on beş yıl evel sahta sened (vesiqa) uydurıp, köy cemaatını aldatıp alınğan topraqlarınıñ saibi oldı. Bu felâketke oğrap boyun egmegen, Çelebiyevge qarşılıq köstergen köylülere aqiqiy zulum, aharet kettikçe arttı.

Eki ögüz taqılğan zincirnen olarnıñ evleriniñ arqalıqları tüşürildi, evleri yernen yeksan etildi. Zaten bu evler talnen örülgen, eki taraftan qalın suvanen suvalğan evler edi. Zavallı köylüler Qarasuv–Kefe taş yolu boyunca, Qatırşa Saray cemaat topraǵınıñ sınırında mağaralar (zemlânki) qazıp, anda yaşamağa mecbur oldılar.

Smail ağa ise Köpürliköyde, o yıqtırılğan evler yerinde özüne mühteşem saray yaptırdı ve bu mülkler daima çerkeslerden ibaret qaravullarnen qorçalanır edi.

Mına bu çerkeslerge de daima köylülerni urdurtması, töktürtmesi ve qamçılattması da Çelebiyevniñ çardarlıǵınıñ, arisliginiñ ve insanlıq cemiyetinde paçavra olğanınıñ isbatı edi. Şunıñ içündür ki, bu “ağa”nıñ ne ruhaniyeler, ne mırzalar ve ne de başqalarınıñ yanında itibarı yoq edi. İşte bir misal. Sultan Geray adında bir qart mırza Smail ağanıñ sırlı qavege basamaqlardan çıqayatqanını körgende: “E, çapqın! Seniñ halq arasında ne işiñ bar?! Sende yüz barmı asla?!” – dep onı adamlar ögünde mashara etti.

Smail ağa bundan soñ çet çekilip yaşadı.

Mına bu devirde mağaralarda yaşamaqta olğan bu halqıñı Qarasuv şeeriniñ galavası büyük erbabımız Abdureşid Mediyev Han Cami maallesine qoşma maalle qurdurıp, olarnı anda köçürgen ve qorçalağan edi.

Bu tarihiy vaqialarnı olğanı kibi tarif etkenimniñ ikinci sebebi şu ki, Köpürliköy cemaatınıñ bu faciasını bundan tamam elli-altmış yıl evel areket etken Alim Azamat oğlu devrinen bağlap yañlış malümat bergenler de bar. Meselâ, yazıcı Yusuf Bolatnıñ “Alim atqa mindi” eserinde (“Yıldız” mecmuasınıñ 1980 senesi 3-ci sanı, saife 37, 48). Bu, yazıcı için bağışlanılmaycaq pek qaba yañlış. Malüm ki, Alimniñ areket etken vaqtı padişa II Aleksandrniñ onıñ aqqında 1856 senesi çıqarğan fermanından añlaşılğanına köre, ta XVIII asırnıñ ortalarında edi. Köpürliköy faciası ise 1905 senesi oldı.

İşte, öyle. Tarihten baǵlı eser yazğanlar soñ derece muqayt olmaq, tarihnı öğrenmek, bilmek ve onı bozmayıp, olğanı kibi köstermeliler.

III. Alim kim edi?

Alim Azamat oğlu (niçündür, bazı yerlerde onıñ babasınıñ adı Bekir dep de qayd etilgen) – öz devrinde halqımızniñ aytuvlı yigiti olıp, adı yalıñız Qırımında degil de Sankt Peterburgdaki II Aleksandrniñ özüne de yahşı belli olğan ve cesürligi, alicenaplığı, faqır-fuqarege yardımları, eyilikleri için halq arasında taqdirlenip, alğışlanıp, zamanımızğa qadar tillerde añılıp kelmektedir.

Alim Azamat oğlu qaçıncı yılda doğğanı kimsege malüm degil. Biz onıñ 1925 senesi 110–111 yaşlarında vefat etkenini bilip, 1813–1815 seneleri doğğandır degen fikirdemiz.

Alim Azamat oğlu Qarasuvbazar şeerinden on üç kilometr uzaqta Köpürliköyde (Kefe uyezdi, Sala volostı) köylü ailesinde dünyağa kelgen. Köpürliköy toprağı evel-ezelden cemaat toprağı edi. Köpürliköy cemaatı bu topraqta 1905 senesine qadar faydalanıp keldi.

Alim balalığında ayrıca zekâvetli ve eli er şeyge kelişikli edi. O, ufaq-tüfek ev ayaqqaplarını yamamaq, söküklerni tikmek, çüylerni qaqip pekitmek kibi işlerni özü yapa edi. Bir kün babasınıñ çızmalarınıñ söküklerni tikip, vakslep (kremlep), bayramlıq azırlap qoyğan edi, babası Azamat aqay:

– Aferin, oğlum! – dedi oña. – Güzel yapqansın. Maşalla! Men seni bir ayaqqapçı eteyim, barsın, o zenaat eliñde bir bilezlik olsun! Babası onı Qarasuvbazar esnafı arasında aytuvlı Acı-Murat ustağa şegirt olaraq berdi. Bu ustanıñ oğlu Eyüpnen beraber Abdurazaq da şegirt olıp işley ediler. Olar eppiy vaqıt bir yerde zenaat öğrendi, dost ve arqadaş oldılar.

Lâkin Alim bu ustahannede özüni qafeske qapalğan bir quşqa oşata, tarsıqqa edi. Dağ etegindeki yeşil tarlalarda, orman alanlarında öz aqranlarinen at baqip, temiz avada serbest yaşap alışqan bala bu avası bozuq, tar odada tarsıqmay, ne yapacaq edi.

Endi şegirtlik devrini keçirip, qalfa (esnafıq tilinde usta olayatqan demek) olıp çıqayatqanda, babası Azamat aqayniñ apansızdan ölümü Alimge şegirtlikni biraqmağa sebep oldı. Aileniñ qaydını çeküv Alimniñ boyunına qaldı. Babasınıñ issesine tüşken topraqni işlemege mecbur oldı. Soñundan bu topraqni emcesi Muhtar aqayğa onlamağa berdi, çünkü Alimniñ ailesi anası ve özünden ibaret edi.

Anası da ölgen soñ, Qarasuvniñ qıblasındaki Qarağaç qırı üstünde büyük saraylar, topraqlar, ormanlar, bağçalar saibi olğan Babacanğa (Baboviçke) obyездçik hizmetine kire. Onıñ işi – saba at atlanıp çöllerni, ormanlarını ve bağçalarını dolanıp közetmek edi. O vaqıtta Babacan Qarasuvbazar şeeriniñ galavası edi.

Alim yüksek boylu, keñ omuzlu ve tüzgün kevdeli, lâkin arıqça betli, qara qaşlı, zeytün közlü, gür mıyıqlı ve keskin baqışlı, tam çağında dülber bir yigit edi.

Karaim halqında da, musulmanlardaki kibi, qadınlar erkeklerden gizlenir, körünmez, körünse de, betlerini örter, yat erkeklernen laf etmez ediler.

Babacanniñ yekâne qızı Sara, er kün saba qarşıdaki ahırdan atnı çıkarıp, arqasına minip ketken Alimni pencereden seyir ete, özü ise tam kemalına kelgen güzel qız edi. Tezden Sara Alimge gönül berip başlay. Saranıñ sevgisi ketkete arta, lâkin bu sevgini Alimge nasıl yolnen añlatsın? Hizmetkârlarğa ıñanmay. Niayet, saba camlı sofağa çıqip, Alimni öz uzurına çağırmağa ve oña sevgisini bildirmege cesaretlene. Aqiqaten, Sara ikinci künü sofağa çıqa, atqa atlanayatqan Alimni el işaretinen çağıra. Alimniñ mında çalışıp başlağanı çoq vaqıt oldı, amma qızni birinci sefer köreyata, kim olğanını bilmey. Alim şek-şübenen Saranıñ qarşısına kelgende, qız oña öz sevgisini aytıp olamay, açuvından boynundaki top incisini qoparıp taşlay, özü essiz alda yerge yıqıla. Bunı körgen Alim bir şey añlap olamay, omuzlarını qısa ve yoluna yöney.

Birazdan soñ Sara yatqan yerinde ağlaycaq ola, ağlap olamay, tamağından çıqqan boğuş sesni eşitip, hizmetkâr kelip sofada yıqılıp yatqan Saranı körüp, yayğara qopara. “Vay, Sarağa bir şey oldı!” dep anasına çapıp bara. Anası kele, Saranıñ başında toplanğanlarğa: “Tez, salqın suv ketiriñiz!” dep emir ete. Saranıñ başını salqın suvnen yuvıp, ayındıralar. Saranıñ esi başına

kelgen soñ, yanında saçılıp yatqan incileri eslegen ananıñ: – Saña ne oldı? – sualine qız birden cevap berip olamay, susıp yata.

Niyet, anasınıñ zıqısına çıdap olamay, Alim onıñ boynundaki incileri üzip almaq istegenini, qız ise bermek istemey, onıñnen çatışıp, esini coyğanını ayta.

Sara, bu cevapnıñ öz qorantası ve Alim için ne qadar büyük felâket çıkaracağını tüşünmey, öz ayıbını örtmek için, ilk göñül bergen adamına büyük iftira ata. Büyük zengin ve şeer galavası Babacannıñ bu “aydutlıqqa” sabır etecegi barmı? Alimni aman apishaneye qapattıra. Bu işi için Sara pek peşman ete. Böyle işni yalnız aşağı ve vicdansız adam yapa bileceğini añlay. Şahsiy menligini qorçalamaq maqsadınan bergen cevabınıñ böten ve iftira olğanını bile. Amma sevgen adamınıñ qapatılması Saranı pek kederlendire. Niyet, anasına aqiqatnı aytmağa karar bere ve ağız yummay, til qıyıştırmay, episini anasına ayta. Babacan aqiqatnı bilgen soñ Alimni apishaneden çıqarttır. Babacan, Alimge: – Atıña min de, yüre ber! – dey.

Lâkin Saranıñ iftirası, Babacannıñ böten yerde oña berdirtken cezası Alimge pek tesir ete, onıñ için Babacannıñ teklifini red ete.

Şu künden itibaren Alimniñ süküt ömrü bozula, adaletsizlikke qarşı küreş ömrü başlay. Alim Babacan qorantasınıñ duşmanı ola, olarnıñ canını yara. Özünüñ Alim tarafından taqip etilüvine çıdayalmay, Babacannıñ qorantası Aqmescitke köçip ketmege mecbur ola. Alim bütün fuqarelerni, ırğatlıq etkenlerni, özü kibilerini pek yahşı añladı. Onıñ için tuccarlarnıñ, mırzaların ve pomeşçiklerniñ, yuqarı devlet idarelerinde çalışqan büyük memurlarnıñ Babacandan farqları olmağanına emin oldı. Alimniñ Babacanlarğa ve karaimlerniñ büyük zengin ve tuccarlarına duşmanlığı, ükümet idareleri tarafından karaim halqınıñ duşmanı dep añlatıldı. Lâkin Alim yalnız zenginlerniñ duşmanı edi.

Alimniñ birinci yarın ve can dostu Abdurazaq usta, ikinci dostu Çoruq Asan edi. Çoruq Asan er vaqıt Alimge ürmet ete ve onı eviniñ törüne oturta edi.

Üçüncü ışançlı dostu Qarasuvda ermeniler kilsesiniñ papazı (ressam Ayvazovskiyniñ soylarından) Oganese ağa edi. Alim Qarasuvğa kelgen vaqıtlarında bu papaznıñ evinde toqtay edi. Alim halq tarafından ayılğan laflarnı ve polis idaresiniñ tedbirleri aqqındaki haberlerni bu evde eşite ve bile edi. Velasil, ermeni papazı Alimni er şeyden haberdar etken birinci şahıs edi. Söz kelimi, polis idaresi “Alim Qarasuvğa keldi” haberini ala, şeer içi, han azbarları, qaveler, atta maallelerni serteser etip qıdıralar. Er bir şekli-şübeli yerler, evler, azbarlar ast-üst etile, lâkin Alim ermeni papazınıñ evinde oturğanı kimseniñ aqlına kelmey.

Abdurazaq usta ve Çoruq Asan bu evniñ daimiy ziyaretçileri edi. Bu üç dosttan başqa Alimniñ bazı şeerlerde ve bir çoq köylerde dostları ve qonaqbayları bar edi. Qaysı şeerde ve köyde barsa, onı ürmetnen qarşılap alğan, evlerniñ töründe oturtqan kişileri, qonaqbayları Alimniñ işlerine öz isselerini qoşqanına şek-şübe olmaq mümkün degil.

O vaqıtlarda halq pek safdil edi. Alimniñ köstergen qaramanlığına, cesaretine ve zekâvetine ayran olup, bunı yalnız Alimge has ilâiy quvet ve qudrat dep inanğanlar. Onıñ geceleyin Kefege barıp, ispravnikten fuqarelerniñ yasaq parasını qaytarıp alması, “Nazar oca” qabristanından çıqıp, yol basqan “cinni” qamçılması ve diger allar iç kimde körülmegen cesaret dep tanıldı.

Alimniñ halqnen sıqı bağı ve mulâyim muamelesi olğanına baqmadan, Alimden qorquv hastalığı ketken sayın quvetlengen, Alimniñ adı añılğanda, kim olsa olsun, başları üzerine suvuq suv tökülgen kibi qaltırar eken. Bu qorquğa halqınıñ özü sebepçi olğan.

Şu yeri meraqlı ki, bazı qadınlar balalarını “Alim kele” yahut “Alimge çaqarım” dep qorquğanlar. Soñra Alimniñ adına “aydamaq” lağabı qoşulğan.

Alimniñ Bağçasaraydaki Çufut Qalede karaimler arasında sıq-sıq körüngenini aqqında çoq aytıla edi. Lâkin karaimlerni qıynağanı ve çekiştirgenine dair iç bir şey ayılmay turğan. Mına bu da Alimniñ özünü qorçalav için aqıldane bir tedbir olğanını köstere. Çünkü Alim karaim halqınıñ duşmanı dep tanılğan olsa, olar arasında bulunması ve olarnen yaşaması mümkün degil edi.

Alim – karaim halqınıñ dostu... Zengin Babacannıñ duşmanı edi.

IV. Alim ve yeudiy qızı

Alim ne içündür, Aqmescitten Bağçasarayğa maykosnen kete. [Maykos – yolcu taşımaq için mahsus yapılğan ressorlu uzun araba, oña “Lineyka” da denile edi.] Sol yağında yaşça bir qız, qızniñ sol tarafında bir edepsiz yaş erif otura. Bu qız Yekaterinoslavdan (şimdi Dnipropetrovsk) kelgen. Tatil vaqtında Aqmescitte doğmuşlarında bir qaç kün bulunğan soñ, maykosqa minip, Aqyarğa qartanasına ve tizelerine kete eken. Aqmescitli şu edepsiz erif yolda qızğa sataşıp başlay. Qız qızara bozara, tap közlerinden yaş kele. Alim bunu eslep, qızni özünüñ sağ tarafına oturma, özü yigitniñ yanına oturma, onı insanca oturması için tenbiley, lâkin edepsiz kene qaşana. Alim arabacığa arabanı toqtatmasını emir ete, yigitniñ qulağından sozıp, yerge tüşüre. Eki çağına eki şamar endire, edepsiz qarşılacaq olğanda, bir şamar daa urıp, yerge yıqa, maykosqa qoymay. Yigit de yaramaz eken, yerinden turıp, çapıp kelip, maykosqa oturacaq olğanda, Alim çızmasınıñ qonuçından qamçısını çıxarıp bu edepsizni yahşı etip qamçılama, maykosqa aldirtmay. Alma özeni çetindeki qavehaneniñ ögüne kelip toqtaylar. Yolcular oturıp, birer qave içken soñ, Bağçasarayğa yöneyler. Alim maykostañ tüşip arabacığa para uzata, Alimni tanığan arabacı paranı almaycaq ola, Alim külümsirep elindeki qamçısını köstere. “Almasañ, qamçı aşarsañ...” dep qorquzmaq istey. Arabacı paranı ala. Alim keteyatqanda, qız cuvurıp peşinden yete ve onıñ adını, adresini soray. Alim tekrar külümsirey de: – Temelli oturğan yerim yoq, yazmaq isteseñiz: “Qırım, Alim aydamaqqa” dep yazıñız. Menim qoluma kelip tüşer.

Qız Alim aydamaq... degenini eşitkende, ayrette qala. “Bu adam meni aldadı, Alim aydamaqqa böyle eyilik qaydan kelsin?”, dep tüşüne. Maykosqa minip ketkende, yolculardan soray. Yolcular onıñ kerçekten de Alim ekenini tasdıqlağan soñ, qız daa ziyade taaciplene.

Qız Yekaterinoslav şeeriniñ meşur yeudiy tucclarından biriniñ qızı eken. Aqyarğa kelgen soñ, olup keçken vaqianı qartanasına ve tizelerine ikâye ete, amma iç birisini inandırıp olamay. O Alim degil, başqasıdır dep baş kestireler, çünki bular da, başqa yeudiylar kibi, Alim yeudiylarnıñ, karaimlerniñ “duşmanı” belley ekenler.

V. Alim ve Hondo Arnavut

O devirlerde Qarasuv şeerinde büyük Hondo Arnavut degen zengin bir şarap tucarı yaşay edi. Bu Arnavut pek büyük kevdeli ve pek uzun mıyıq asrağan bir qırımçaq eken. Bir kün Arnavut qarısinen beraber Aqmescitke ketmege niyetlene ve qarısını evden alıp kelmek için landonı (üstü örtük faeton) yibere. Özü ise Qaravullar meydanındaki Sırlı qavege kire de, adeti üzre, şu qavede oturğanlarınıñ episine qave ve qave içmegenlerge çay sımarmay. Buña da “selâmetlik qavesi” dey ekenler. Arnavut Aqmescitke keteyatqanını añlatıp taşlay.

Qave ve çay bermekte olğan qaveci yigit:

– Arnavut ağa, qorqmay yolğa çıqasız mı? Ya, anavı Alim çıqıp yoluñızni bassa?, – dey şaqalaşıp.

– Mınavı mıyığımı köresañ de? Seniñ Alimiñ ne olacaq maña? (Mıyığını sıypap, soza). Şu mıyığımnen bağlar taşlarım onı, – dey Arnavut.

Meger Alimniñ dostu Abdurazaq usta da şu qavede Arnavutniñ “selâmetlik qavesi”ni içip oturma eken.

Pahıldağın, Alim de şu künü dostu ermeni papazınıñ evinde eken. Abdurazaq usta o yerden çıqma da, kestirme soqaqlardan tez-tez keçip barıp Alimge qavede olğan laqırdını, Arnavutniñ aqaylıq satqanını bildire ve tez davranıp, Alimge Sarısu köprüne çıqıp, Arnavutni beklemesini teklif ete.

Alim aman atına atlanıp, çet Çilterli, Qara Çora ve Bağça İçi maalleleriniñ tar soqaqlarından keçip, Sarısu köprüniñ ormanlığına çıqma, atını orman içinde qaldırıp, özü köprüniñ yanında landonı beklep tura.

Çoqqa barmay, şeerden çıqıp Sarısuv köprüne keleyatqan landonı körge Alim atılıp yolğa çıqa. Arabacığa landonı toqtatmasını işaret ete ve landoda kim olğanını soray. Aydavcı landoda Arnavutnen qarısı olğanını bildire. Alim Arnavutqa landodan çıqmasını teklif ete, amma Arnavut çıqmay. Alim biraz beklep tura ve, niayet landonıñ qapısını aç, anda Arnavutnıñ cırayı qaçqan alda oturğanını ve qarısınıñ ağlağanını köre. – Qa, Arnavut ağa! Mıyığıñıznen meni bağlaycaq ekensiz, bağlaçınız, köreyim! – dey Alim.

Arnavut bir şey aytıp olamay.

Alim, arabacığa landonı kerı aylandırtı ve Arnavutqa:

– Bugün sizge Aqmescit aram oldı, – dey de, onı artqa qaytara.

Arnavut qayıp kelip, deminki Sırlı qavege kirip kele de:

– Aqaylar, saqın Alim için bir şey aytayım demeñiz, demleri qavecige şaqanen Alimni minavı mıyığımnı bağlar qoyarım, degenimni qaydandır bilgen ve baqşam, Sarısuv köprüde bizim ketkenimizni beklep otura: “Qa, Arnavut ağa! Meni mıyığıñıznen bağlaycaq ekensiz, bağlaçınız, köreyim”, dep de tura. Men özüm endi Alimniñ “aydamaq” degil de, al saibi olğanına temiz yürekten inandım, – dey.

VI. Alim ve Akop Ağa

Altın, kümüş ve qıymetli ziynetler tükânı saibi ermeni Akop ağa adında bir kişi olğan. O, endi qartayıp başlağan tul bir kişi Çilterli maallesinde Çay özeni çetinde eki qat evi ve pek büyük bağçası olğan azbarınıñ saibi eken. Bu adam eviniñ qarşısında büyük bir ermeni kilsesi ve arada yalınız bir Çay özeni olğanına baqmadan, öz azbarında özüne şahsiy kilse yaptırgan. Akop ağanıñ azbar qapısınen büyük ermeni kilsesiniñ azbar qapısına çıqqan köpür (Qırmızı köpür) bar edi.

Bir kün Akop ağa Aqmescitke mal almağa barğanda, sade saplı kiçkene altıpat pıştavı alıp kelgen ve özünüñ tükân qomşularına pıştavını kösterip maqtana eken. Furuncı Anastas:

– Alla, Alla, Akop ağa, “Qartayğanda qobuz çala”, degenleri kibi, qartayğanda saña pıştav ne kerek?

– Ne kerek, deysiñmi? Meselâ, Alim kelip de evimni basaman dese, atar qoyarım, – dey oña Akop ağa.

Bu lafları o yerde tesadüfen bulunğan Çoruq Asan eşitip qala.

Aqşam Alim Çoruq Asanıñ evine kele. Alimniñ dostu Çoruq Asan Qarasuvniñ sırt tarafında Qaraquş ormanına yarın yerdeki çet maallelerden biri – Canköy maallesinde yaşar eken.

Çoruq Asan, Akop ağanıñ pıştav meselesini, Anastasnen onıñ arasında olğan lafları ikâyeye ete etip bere. Bu lafları diñlep oturğanda Alimniñ külümsirep-külümsirep alğanını Asan da köre.

Öglerine büyük filcanlarnen, halq tilinen aytqanda, “tayfa filcanlarnen” qoyulğan keskin qara qaveni içip bitirgeninen, Alim Asağa atını egerlemesini ve beraber Akop ağağa “ziyaretke” barmaq kerek olğanını ayttı. Bular ekeleşip, çet maalleler aralıqlarından aylanıp, Akop ağanıñ azbarına “Bülbül bağça” tarafındaki köçürmeden kirdiler. Akop ağanıñ ikinci qattaki odasınıñ penceresinde yarıq bar edi. Azbardaki büyük armut teregine tayandırılıp qoyulğan uzun çabaqlı merdivenni Asannen ekisi alıp, pek saqtılıqnen yarıq çıqqan pencereniñ túbüne tayandırdılar. Alim merdivenge tırmaşıp pencerege bara ve pencereniñ arasından Akop ağanıñ elinde bir kâğıtqa baqıp çotki çekkenini köre.

Alim pencereni qaqa. Akop ağa pencereni aç, Alimni körgeñinen qorqqanından bir şey aytılmay. Alim, Akop ağadan pıştavını istey, o abdır-sebdir stolniñ çekmecesinden pıştavını alıp Alimniñ eline tuttıra.

– Ya ne için atmaysıñ, Akop ağa, mına men keldim de? – dey Alim.

– Alla, Alla, gardaş, men seni atarım. Baq şu hiyanet Anastaqa, men oña şaqanen, men Alimni bu pıştavnen atarım, degenimni saña yetiştirgen.

– Akop ağa, qartlığınızğa ürmetim olmasa, iş başqa olıp çıkar edi. Saqın, Akop ağa, halq yanında böyle laflar aytıp qopaymañız, forsa satmañız! – dedi de Alim pıštavnı qaytarıp berdi ve merdivenden aşağı enip, qaytıp kettiler.

Akop ağa Anastasnen olğan bu laqırdınıñ şu arada Alimge barıp yetkenine aqıl yetiştiramadı, bütün gece yuqlayalmadı ve Anastastan şübelendi.

Akop ağa saba tükânını açtı ve şu yerdeki furuncı Anastasqa “saba hayır” ayttı.

Anastas “saba hayır” qavesini içmege çağırıldı.

– Anastas! Ağzında baqla sılanmay eken, şu dünki lafnı Alimge ne vaqıt yetiştire qoydıñ ya?

Bu sual Anastasni ziyadesinen taaciplendirdi ve ayrette qaldırdı. O, ne Alimni körgenine, ne de bu lafnı oña yetiştirgenine yemin-billâ Akop ağanı qandırdı. Bular ekeleşip Alimniñ ya cinli, ya da evliya olğanına qarar berdiler.

VII. Alimniñ yapqan babalıǵı

Bir kün Alim saba erte Suvuq Suv köyünden çıqıp, Tatqara keçitine köterile yatqanda, yol çetindeki çoqraqtan sığırını suvara yatqan esli bir adamniñ yanına kele, selâm bere. Qartniñ közünden yaş çibırğanını eslep, öyle ihtiyar adamniñ ağlağanına acına ve ne içün ağlağanını soray.

– Sorap oturma, qardaşım, ep bir benim derdime derman tapıp olamazsıñ, – dep cevap bere qart. Alim çoq zorlağan soñ çoqraq başında çökip, başına kelgenlerni ikâye ete.

Meger bu adam Taraq Taş köyüniñ Büyük maallesinde yaşağan orta allı mulâyim bir kişi eken. Dünyada birden-bir oǵlu bar eken. Bu adam oǵlunu Toqluq köyünde, özü kibi, orta allı bir kişiniñ qızına nişanlağan eken. Oǵlu bir qaç kereler “pencerege” bara [yalı boyunda buña “ocaqqa bara” deyler], qıznen körüşe ve laf ete. Bir kün pencereden sabağa yaqın evge qaytqanda, ögünde iri, şekilsiz bir ayvan körüp, pek qorqa, ruhiy hastalıqqa öğray. Qurşun... balavuz tökeler, qorqu çıqıp keter belleyle. Bu ırımlar fayda bermegen soñ, oǵlunu yaqınlarda Sudaqqa kelgen namlı ekimge köstereler. Ekim hastanı baqqan soñ, tedaviy etüvni üstüne ala, lâkin pek çoq para istey, ilac parasını da bermek kerekligini bildire. Ğarip baba, evelâ, on sekiz dane qoyunu, soñra eki ögüzini ve atını sata, paranı töley, oǵlan tüzeliş başlay, amma babanıñ parası bite. Tap soñunda ailesiniñ keçinişini yarıyarığa temin etmekte olğan sığırını şimdi satmağa alıp keteyatqan eken. Oǵluniñ hastalıǵı sebebinden, qız taraftan nişanniñ qaytarılması babağa ziyade tesir etkeninden efkârlanıp, böyle sıq-sıq ağlay eken.

Qız Qutlaq köyündeki zenginlerden birisiniñ oǵluna tekrar nişanlanğanını eşitken baba daa ziyade kederlengen.

Alim bu adamniñ aytqanlarını diñlegen soñ, pek acına, oña sığırını satmay, biraz sabır etmesini tenbilep, köyüne qaytara, özü Tatqara keçitine çıqıp, bir alanlıqta otura, şu adamğa yardım etüv çaresini tüşüne. Oniñ tüşüncesini bu arada qırğa tırmaşmaqta olğan çañ sesi böle, aman ayaqqa qalqa, yol çetindeki terekniñ arqasına saqlanıp, közetip tura. Baqsa, keçitke bir lando kelip çıqa. Atlarınıñ başına çañlar taqılı. Alim, uzun saqallı aydavicıǵa, landonı toqtatmasını işaret ete, içerideki adamniñ kim ekenini soray. Notarius ekenini bilgen soñ:

“Yey, natara, natara!
Buña derler Tatqara.
Beş yüz kümüş berer iseñ,
Alla canıñ qurtara”, –

dep maqsadını añlata.

Notarius Alimni tanıy, lâkin yanında para yoqluǵını bildire. Alim, notarius özünüñ yanında qalmasını, aydavicıǵa saatını, ya da yavluǵını berip, evge yollamasını talap ete. Notarius yavluǵını arabacıǵa bere, barıp qadınından beş yüz kümüş para alıp kelmesini buyura. Alim

aydavcığa: “Saqın, bundan kimseniñ haberi olmasın, – dep tenbiley. – Eger birevge aytsañ, alıñ fena olacaq”.

Eki saattan soñ, aydavcı paranı ketire ve Alimge berecek ola. Alim onıñ elini kerı qaytara.

– Saqallı aydavcısın, daa tertipni öğrenmegensin, – dey oña. – Paranıñ saibi kim, ahmaq! – dey de, paranı notariusqa berdirte. Notarius paranı alıp, öz qolunen Alimge bere. Böyleliknen, notarius aman-emin öz yoluna yönegenine, Alim ise ğarip qartqa yardım için çare tapılğanına quvanıp, er ekisi de öz yollarinen keteler. Alim Suvuq Suv köyündeki qavecı Mamutnıñ (halq oña Tavşan Mamut dey eken) evine kelip, aqşamğa qadar eglene, aqşam qaranlıqlaşqanda Taraq Taşqa kete. Qartnıñ tarifine köre, qararlaştırıp, Büyük maallede qır túbündeki evge kele, davuş bere. Qart çıqıp Alimni qarşılap ala, evge kirmesini rica ete.

Bu dertli adamnıñ adı Seyit-Celil eken. Alim, setke oturır oturmaz, ondan:

– Seyit-Celil ağa, oğluñızni nişanlağanda, maldan neñiz bar edi? – dep soray.

– Eki ögüz, bir at, on sekiz baş qoyum, bir sığırım bar edi, – dep cevap bere.

– Mına, Seyit-Celil ağa, sizge beş yüz kümüş, – dey oña, paranı eline tuttura, ğayıpları qaytarıp almasını, qutlaqlılar ve qız tarafı toyğa azırlıq körip başlağan künü Seyit-Celilniñ de toyğa azırlana başlamasını tenbiley, toyda Alim özü de olacağını ayta.

Seyit-Celil evelâ bunıñ mümkün olmayacağını aytmay istey, amma Alimge er vaqıt işanmaq mümkünligi fikri üstün ala, onıñ için Alimniñ tenbiyesine razı ola.

Seyit-Celil paranıñ bir qısımınen ğayıp etken mallarını tekmiiley, er şey yerli yerine kele, qoranta qaar-qasevetten qurtulıp, eski alını tapa.

Şu yılın küz mevsiminde keleyatqan bazar künü toy başlaycağı haberi Taraq Taşqa eşitle. Alimge de haber berile. Şu bazar künü üç yerde, üç toy başlana. Alim üçüncü toyda ekinci qonaqbay sıfatında qarışıp yüre. Toy üç kün, üç gece devam ete. Çarşembe künü, yolğa qoyulğan közeticiler Qutlaq kiyevi adamlarınıñ arabanen Toqluqqa nikâhqa keteyatqanlarını kelip haber bergenleri kibi, Alim vekil olaraq, eki adam da saat sıfatında arabağa minip, Toqluqqa keleler. Bular kelgende adamlarğa qave berilmekte eken. Toy saibi taaciplenip, üç filcan qave daa ketire. Qaveler içile, qavaltılar aşala, lâkin iç kimse ağız açıp, laqırdı etmey. Hayli vaqıt keçe, ne qonaqbay, ne qudalar ve ne de şu köyniñ hatibi saçlı qart Şeyhbaba bir şey aytmaylar.

– Ey, ürmetli Şeyhbaba! Nikâhqa başlanılsa, fena olmaz edi! Beklevniñ faydası yoq, – dey Alim.

– Qa, oğlum, kimse bir şey aytmay. Özüm de taaciplenip oturam, – dep cevap bere Şeyhbaba. – Eki yerden qudalar kelgenge beñzey.

– Doğru, Şeyhbaba, mına men, Alim, bu qıznıñ birinci nişanlısı taraqtaşlı Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetniñ vekili olam, mınavı eki adam da benim vekil olğanıma saatlar. Ekinci kiyevniñ vekili kim? Qız yağıñnıñ vekili kim? Bilmeyim.

Bundan soñ kiyevniñ ve qıznıñ vekilleri özlerini tanıttılar. – Madamki, iş böyle, endi qıznıñ cevabını eşitmek gerek. Aydıñız, toplaşıp, qızğa sualge barayıq! – dey Alim. – Menim fikrimce, aq birinci nişanlısında. O alda, Şeyhbaba, mümkün olsa, qızdan evelki nişanlısına nikâhlanuvni istep istemegenini bilsin. Şeyhbaba razı ola. Qıznıñ hanesine kireler.

Er kes ayaq üstünde el qavuşıp tura. Şeyhbaba perde artındaki qızdan birinci nişanlısına nikâhlanuvni isteysiñmi-istemeysiñmi, dep birinci kere sual bere. Qız cevap bermey. Ekinci kere soray. Qız kene indemey. Üçüncü defa sorağanda, qız birinci nişanlısına nikâhlanıp, hocağa çıqmağa razı olğanını açıq beyan ete. Şay etip, mesele temelinden çezile. Nikâh merasiminden soñ qudalar qayıttılar. Qıznıñ cevabı taraqtaşlılarını sevindirip, ruhlarını köterdi. Taraq Taştaki toy gürüldep ketti. Ama Qutlaq qudalarınıñ ketirgen hayırsız haberi cemaatnı pek açuvlandırdı. Ortalıqta yaqılğan şemmalarnı, qazanların túbündeki ateşlerni söndürdi, aynı bunıñ kibi, adamlarnı da ruhtan tüşürdi.

Cemaat arasında, bu işniñ fesatçısı Alimdir degenler olğanı kibi, tükürüp, ne yapar yaparmız, çamurğa batarmız, kökke qalqarmız, lâkin yarın kelin arabasını bu köyge aylandırırız, kelinni kiyev evine tüşürürüz degen “pelvanlar” da oldı.

Ekinci künü Qutlaq yaşları atatlanıp, Taraq Taş köyünüñ ögünden keçip, Toqluq köyü tarafqa yükselgenlerini eşitken Alim, bütün yaşların ve çalğı taqımınıñ eki yol ağızına çıqmalarını talap

etti. Yaşlarnıñ bir taqımı atlarına minip çıqtılar. Yol ağızında meze kuruldı. Atlılar saf olıp turdılar. Endi kelin arabasını sarıp alğan, atış, qıçırış, sögünçnen aqaylıq satqan Qutlaq yaşları ortalıqtaki mezeni ve atlılar safı ögünde at üstündeki Alimni körüp, pıstılar.

Alim Qutlaq yaşlarnıñ ögüne çıqıp:

– Sizler! Yaş yigitler, nikâhniñ Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetke qıyılğanını eşittiñiz, öyle degilmi? Öyle eken, bu aleket nege kerek oldı! – degen hitabından soñ, toqtalıp turğan kelin arabasınıñ aydavcısına qamçısınıen Taraq Taş yoluna aylanmasını işaret etti, bu arada arttaki arabadan birisi çiçekli büyük bir şalını ketirip, Alimniñ atınıñ boynuna bağladı, toquzını Alimniñ boynuna astı. Alim çalğıcılarğa “Dolu” çaldırtıp, kelin arabasınıñ artından ürip, toy azbarına kelip kirdi. Toy saibiniñ doğmuşları kelin arabasınıñ mögedegi üstüne tatlı qavurmaçlar septiler.

Böyleliknen, Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetni evli-barqlı etken ikinci baba Alim oldı.

Men 1924–1927 seneleri Sudaqta oca olıp çalışqanda, Seyit-Memetniñ torunu Seydametnen tanış oldım. Seydamet de bu meseleni bilgenini, qartbabasını Alim evlendirgenini aytqan edi.

Ekinciden, inqilâptan evel çıkarılğan “Alim – Qırım aydamağı” filmini körgenler, onıñ nasıl başlanğanını belki hatırlarlar. Ceneviz qaleleri arasında uzunca ve calpaq pıçma taş üstünde bir qartçıq saz çalıp otura. Film öyle başlana. Qartçıq, o vaqıtta 94–95 yaşlarında çevik, tiri, zeini sağlam Emir-Üsein ağa edi. O, Taraq Taşta doğıp-ösken, soñra Moskva arbiy okrugınıñ sanatoriyasında yüzüm bağıni baqıcı mütehassıs olıp, şu bağ içinde mahsus özü için qurulğan evde yaşay edi. Men Alim Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetni nasıl evlendirgenini olğanı kibi şu Emir-Üsein qartınıñ ağızından yazıp alğandırım. O, iç tutulmay, bu vaqıanı başından soñuna qadar ikâye etip berdi. “Seyit-Memetke Alim o vaqıtta büyük babalıq yaptı”, dep bitirgen edi sözüni Emir-Üsein qart o vaqıt.

VIII. Alim ve Kefe şeeriniñ spravnigi

Küz künü Alim Seyit Eli köyünde yaşağan bir yaqın tanış ve dostu tarafından toyğa çağırılı. “Çağırılğan yerge icabet farzdır”, dep Seyit Eline toyğa kele. Toy saibine toy hayırlay. Lâkin toy saibiniñ pek ziyade kederli olması Alimni taacipte qaldırdı. Toydaki yaşlarda da şeñsizlik ve zevqsızlıq köre. Er kesniñ başı tüşik, sanki bu köyniñ başına bir felâket kelgenge oşay. “Bu yağda bir qıl bar”ğa oşay fikri onı toy saibi olğan dostundan bu keder ve elemniñ sebebini soray.

Toy saibi, ekindi maalinde Kefeniñ spravnigi kelip acele shod (cemaat toplaşuvı) yapqanını ve pek ziyade atıp-tutıp bergi /nalog/ paralarını cıyıp alıp ketkenini ayttı.

Alim böyle allarda zaten yapacaq işini, körecek tedbirini kimsege aytmaz edi. Onıñ halqlar arasından sessiz ve soluqsız, bildirmeden yoq olıp ketmesi er kesni ayrette qaldırdı. Adamlar biri-birinden sorasalar da, Alimniñ ne vaqıt ve qayda ketkenini bilgen adam tapılmadı.

Eki yarım saattan Alim toyda peyda oldı. Başta toy saibini tapıp birlikte qartlar evine bardılar. Ürmet ile selâmlaşuvdan soñ, bundan bir qaç saat evel spravnik tarafından cıyılıp alınğan yasaq paralarını – 260 rubleni – köyniñ starostasına teslim etti. Soñ yaşlar evine kelip, maceranı aytıp ikâye etti.

Bundan soñ çalğılarnıñ çaluvları gürlep ketti, oyun, külkü, şeñ-şeramet ve zevq ketken sayın yükseldi. Toy gürdelendi.

Meger, Alim yuqarıda aytıp keçkenimiz kibi, spravnikniñ yasaqını acele toplaganınıñ sebeplerini oylap tapa ve aman atına atlanıp, yatsı vaqtında spravnikniñ qapısı ögünde toqtap attan tüşe ve qaravul turğan yaş askerge atınıñ yügenini tuttıra da, spravnikniñ evde olğanını şu askerden soray. Müsbet cevap alğaninen ikinci qatqa köterile ve spravnikniñ ev qapısını qaqa. İçeriden: “Kim o?” sualine o: “Menim, Alimim, açınız”, – dep cevaplandı. Spravnik qapısını açtı, amma Alimni körgeninen çırayı qaçtı, puslasını şaşırđı.

Alim spravnikten bugün Seyit Eli cemaatından yasaq cıyğanını ve paranını qayda olğanını soradı. Spravnik bu suallerge müsbet cevap bere de, stolnıñ çekmecesinden paralarını çıxarıp Alimge tuttura.

Alimniñ bu qadar cesürligi qaydan kelip çıqtı sualine cevapnı şu tarzda ifade etmek mümkün: birinciden, kim olsa olsun, onıñ adını eşitkende qorquğa tüşe edi; ekinciden, spravnikniñ areketi qanunsız olğanı ve paranı yahşı niyetnen degil de, onı menimsemek maqsadinen alğanından asıl olğan qorqusı Alimni körgende daa ziyadeleşti.

IX. Qulaqsız Alim

Qarasuv şeeriniñ ğarbında Efendiköy adlı bir köy bar edi. Bu köy Arĝın Devlet mırzaniñ topraĝında olup, köylüleri o vaqıtta eñ fuqare halq sayıla edi. Mına şu köyde yaşağan bir qart salı künü bazarına – şor bazarına bir tanasını satmağa alıp çıqa. Elverişli fiyatnen tananı sata. Sarısu köprüni keçken soñ, ormanlıq başlay ve o ta Efendiköy yanlarında bite edi. Demek, Efendiköy yolu bu ormanlıq içinden kete edi. Qartnıñ tana satqanını añılıp yürgen bir aydut, aman at minip bara da, şu ormanlıqta qartnıñ qaytqanını bekley. Qart bir-eki odır-budur ala, egmesine qoyıp omuzına asa, cayav-calpı köyge qayta. Aydut orman içinde qartnıñ öĝüne çıqa, özünüñ “Alim” olğanını aytıp qartnı qorquza da, bütün parasını tutıp ala.

Qart eki közünden yaş aqızıp, qarĝana. Bu anda qartnıñ qarşısına bir atlı kele, selâm bere, qarttan ne için ağlağanını ve qarĝanğanını soray: – Alla boynunu ursun!

Anavı Alim yolumnı basıp paramnı tutıp aldı, – dey qart.

Alim qarttan şu adamnıñ qaysı tarafqa ketkenini sorap bile ve “sen qayt eviñe, qartım, men tezden kelip seni taparım”, dep şu aydutnıñ peşine tüşe, quvalay ve o daa ormandan çıqmaz evel onı yaqalay. Qartnıñ parasını soray, aydut saçmalay, qarşılıq kösterecek ola, amma ne yapsın, Alimge qarşılıq köstermek olurmu? Niayet, paranı çıxarıp Alimge bermege mecbur ola.

Alim onıñ yaqasından tutıp:

– Men kerçekten de Alimim, amma sen de “Alim” ekensiñ.

Şay olĝanda, bir de birimizniñ nişanı olmaq kerek, – dep pıçaĝinen aydutnıñ qulaĝınıñ üst tarafından bir parçasını kesip ala.

– Aydı, sen pek Alim olmaq istey ekensiñ, öyle olsa, men Alimim, sen ise “Qulaqsız Alim” ol! – dey de, Alim atını aydaştırıp kete ve doĝru Efendiköyge barıp, qartnıñ parasını qaytarıp bere. Quvanĝanından közler yaşlanĝan qart onı nasıl alĝıslamağa bilmey.

Men 1912–1913 oquv yılı Azerbaycanda aytıvlı “İttihad” medresesine kirmek için Baqu şeerinde bulundım. O vaqıtta belli siyasiy ve cemaat erbabımız Midat Refatovniñ icarege alıp yaşağan evinde bir qaç vaqıtlar qalĝan edim. Midatnen tanışlıĝımız, onıñnen beraber oquĝan bir ağamnıñ vastasinen olĝan edi. O vaqıtta Midhat “Rusiyede sotsialist firqaları” namındaki kitapnı yazıp bitireyata edi.

Midatnıñ çoqtan çoq kitapları arasında rusçadan türkçege tercime etilgen bir seyaatname elime keçken edi. Lâkin ne müellifiniñ, ne de kitapnıñ adı esimde qalmadı. Bu seyaatnamede müellif pek çoq memleketler dolaşıp, andaki halqlarnıñ yaşayış tarzlarını, urf-adetlerini yaşayışlarını ve adetlerini yazĝanda, öz anasınıñ Alim aqqında aytqanlarını da qayd etken edi.

Anasınıñ aytqanlarını o şöyle yaza:

“Anam bir kün arabanen keter eken. Aydutnıñ birisi onı “men Alimim” dep qorquzıp, boynundaki incisini, qulaĝındaki altın küpelerini, parmaqlarındaki taşlı yüzüklerini ve boynundaki uzun köstekli altın saatını alĝan. Arabanıñ qarşısından keleyatqan ikinci bir atlı arabada oturĝan ve pek ziyade ağlağan anamnı köre ve ne için ağlağanını soray. Anam, daa qaraltısı ĝayıp olmaĝan atlını kösterip: “Anavı “Alim” degen aydut yolumnı bastı, bütün qıymetli ziyetlerimizni tutıp aldı”, degen. Bu atlı bularĝa bu yerde toqtap turuñız, dep, atını

aydaştırıp ögdeki atlıniñ artından quva. Çoqqa barmadan o, özünü “Alimim” degenni qamçılای qamçılای arabaniñ yanına ketirgen ve anamdan tutıp alğan bütin şeylerini qaytartqan. O yerde Alim “Men kerçek Alimim, sen ise “Qulaqsız Alim ol!”, degen de, bu aydutniñ qulağıniñ yarısını kesip alğan”. Seyaatçıniñ anası bu olıp-keçkenlerni çoq kere hatırlap, Alimge hırsız, aydut, yol basıp halqni talağan, vicdansız degenlerge lânet olsun? – der eken”.

Men bu kitapni o vaqıtta Midatqa köstergen ve “Qulaqsız Alim” meselesini biz başqaca bilgenimizni aytqan edim.

O, şu kitapni eline aldı da bir köz keçirgen soñ: – Ebet, İbrahim. Alim aqqında halq tilinde pek çoq rivayetler ve onıñ acayip areketlerine dair ikâyeler yaşamaqta. Biz halqniñ aytqanlarına itibar bermek kerekimiz. Lâkin meni taacipte qaldırğan şey, oña “aydamaq” lağabını taqqanlarıdır. Bu benimce pek uyğunsız, iftira ad. Elbet de, bu adni oña onıñ zıqısını aşığanlar tarafından taqılğanına iç de şek-şübe yoq, – degen edi.

X. Alim ve “cin” ya da “obur”

Bir kün saba qavege /qavehaneye/ çıqqanlar: Bu gece “Nazar oca” mezarlığından bem-beyaz “cin” çıqıp bir köylüniñ arabasını toqtatqan haberini eşittiler. O künü bu laf şeer ve maalle qavelerine cayrap ketti. Bütin halq bu lafni eşitti.

– Mezarlıqtan “cin” çıqmay, “obur” çıqa degenler de oldı, lâkin bu haber çoq yaşamadı, ardi kesildi.

Bir qaç vaqıttan soñ, aynı şu “cin” ya da “obur” çıqqanı haberi kene canlandı. Bu “cin” şeerde keç qalıp aqşamdan soñ qaytqanlarğa rastkele, arabada ne bar, ne yoq, cıyıştırıp ala ve mezarlıq içinde ğayıp olıp kete eken. Endi, bu “cin” lafı sıq-sıq ayıla, halqlarnı da qorquta başlay.

Qaraçöl köylüsü, bulğar Kosta /Konstantin/ bir salı bazarında satacağını satıp, alacağını alıp, Sarı Qave odabaşına şeylerini emaçetke bere de, özü bir parça qapınmaq için aşhaneye kire, rastkelgen dostlarinen içip başlay. Olar keyflenip çoq oturalar. Kosta aqşamdan soñ arabasını yekip yolğa çıqa. /Qaraçöl, Qarasuvbazarnıñ şarqında dört verstlik mesafede bir köy/. Kosta, başı dumanlı olğanından arabada yırlay-yırlay Han Cami qırından çıqa, endi “Nazar oca” qabristanıniñ yanına kelgende, qarşısına beyaz bir cin /obur/ çıqa, atlarını başlarına yapışa, arabanı toqtata. Kosta atlarını qamçılای qaçacaq ola, amma telbevlerini çekip alğan “cin”niñ eki atniñ arasında, arış üstünde peyda olması ve uzun sopanıñ Kostanıñ başına yandırılması Kostanıñ qorqıp, arabasını taşlap qaçmasına sebep oldı. O, doğru barıp Han Cami maallesindeki çilengir Sulmannıñ evine kire. Saba, Kosta cayav evine qayıtıp kele, baqsa, azbarda arabasını ve atlarını köre. Arabadaki şeylerni alıpalmaganını qadınından soray ve araba boş kelgenini añlap, öz başına “cin”ge şey ne kerek?”, degen neticege kele. Amma qorqusundanmı? Yoqsa aşığan sopasındanmı – bir qaç kün alsızlanıp yüre.

Kosta da Alimniñ işançlı dostlarından edi. Bir aqşam Alim, Kostanıñ evine kele. Kosta oña başına kelgen aleketni ayta. Bu şey Alimni pek meraqlandıra.

Alim, Kostanıñ bu salı künü bazarga barmasını ve Acı Mollanıñ qavesinde körüşmelerini qararlaştırdı. Kosta salı künü bazarga tüşe, Acı Mollanıñ qavesinde körüşeler. Aqşam ola, Alim atını Kostaga bere, özü Kostanıñ arabasına mine. “Cin” çıqa qoysa, tanımaması için Kostanıñ furajkasını da kiye. Alim sarğuş kişiday yırlap yavaş-yavaş qırdan çıqa. “Nazar oca” mezarlığına yarınlığanda, “endi, bir qısmet çıqmadı da”, degen tüşüncenen qaytmağa azırlanğan bu “cin” avlaqtan araba teğerçigi sesini ve yırni eşitip qala. O, biraz daa beklep tura ve araba “Nazar oca” mezarlığıniñ yanına kelgende, yolğa çıqa da, atlarını başlarına yapışa ve telbevlerini alacaq ola, amma alalmayıp arış üstüne çıqacaqta, Alim sesini türlendirip, atlarını başlarını boşamasını emir etip bağıırır eken, şu an arabadan sekirip tüşe de, olğan quvetinen “cin”ni qamçılamağa başlay. “Cin” sopasinen Alimni uracaq ola, amma sıq-sıq urulğan qamçı accısı tap soñu “cin”ni qaçmağa mecbur etti. “Cin” qaça, Alim onı quvalay, peşinden yetken sayın qamçını boylay, mezarlıq içinde bayağı dolanalar. Endi qamçı aşay-aşay ve cuvurıp yorulğan “cin” toqtay da:

- Olur da, endi, qardaşım! Aylâq adam bu qadar qamçılanadır daa, – dep çarşafını açıp yerge taşlay, özü de çaresizlikten yerge otura. O, utanğanından eki elinen betini qapata.
 - Alla, Alla, Smail ağam, birinci qamçıda özüñizni tanıtmaıyız mı? – dey Alim oña.
 - Canım, Alim qardaşım, bu aramızda olup keçkenlerni kimsege faş etme, yalvaram, – dey yapqanlarına biñ peşman olğan Smail ağa.
- Bu Smail ise Qarasuvdaki “Toqal cami” müezzininiñ oğlu eken.

XI. Taz Qaya vaqiası

Alimniñ eñ çoq bulunğan yerleri orman eteklerindeki köyler edi. O, çoqusı Cemrik köyünden çıqa, Sartana köyüniñ yanından keçe, çegerlik içinden keçip Taz Qayağa tırmaşa ve qaya üstünde, attan tüşmeyip, etrafını eppiıy vaqıt seyir etip tura edi.

Künlerniñ birinde Alim Taz Qayaniñ üstünde turğanda, Qarasuv betten bir atlı keleyatqanı köre. Atlı Taz Qayaniñ yanına kelgen soñ, qalpağını eline alıp, Alimge – aşağı tüş dep işmar ete. Alim atlını tanıdı. O, köydeşi Abselâm aqay edi. Lâkin Alim qayadan aşağı enmedi, at üstünde oturmaqı devam etti. Abselâm aqay özü tırmaşayatqanda, ekisi de, Qarasuvdan Taz Qaya betke toz köterip, atlı jandarm askerleri keleyatqanı eslep, qayadan endiler.

Zaten, Abselâm aqayniñ Alimge kelmesiniñ sebebi de bu edi. Abselâm şeerde olğanda, şeer Duması ögündeki Qaravullar meydanını rıqmarıq toldurğan atlı jandarm askeriy bölüğünü körgen, halqlardan, bu askeriy bölük Alimni tutmaq içün ormanlarını sarıp, köylerni apansızdan basıp tintecek ekenligini eşitken. Şeerde işi bitken soñ, köyüne qaytmaq içün şeerden çıqa ve Han Cami qırına köterileyatqanda, Taz Qaya üstünde atlıniñ qıbırdamay turğanını seçe, Alim ekenini bilip, onı tenbiylemek içün kele.

Alim, jandarm askerleriniñ Taz Qaya betke burulğanlarını körgeni kibi, tez-tez qayadan tüşe, Abselâm aqaynen orman içine siñip keteler. Ormandan Yeñi Salanıñ kündoğuş betinde Sartana köyüniñ üstündeki alanlıqqa köterileler, o yerden askerlerniñ areketlerini ve tedbirlerini közetip turalar. Askerlerniñ yarısı Cemrik köyüne, yarısı Sartanağa kireler. Bir qaç vaqıt keçe, bu eki askeriy bölük biri-birine qoşulalar. Jandarm komandanı, er üç atlı yürgenlerini dördüncü atlığa tuttırıp, özleri safqa tizilip turmalarını emir ete.

Bundan soñ, askerler karabinlerini omuzlarından çıkarıp, ellerinde azır tutalar. Askerlerniñ bir kısmı Taz Qayaniñ kündoğuş tarafından, diger kısmı künbatı yartan yavaş-yavaş evelâ çegerlikke, soñ ormanğa kireler. Bular şu yerdeki ormanı teşkereler. Çünki jandarmğa Alimniñ qobası Taz Qaya artındaki ormanda dep añlatılğan.

Bu arada Alim ve Abselâm orman içinden yavaş-yavaş yürüp, saqtlıqnen komandanınıñ yarınındaki qalın ahlap teregi arqasında gizlenip turalar. Jandarm zabiti tütün qutusını çıqara ve sigar yasaycaqta, Alim atılıp çıqa ve komandanınıñ arqa tarafından bir elinen boğazına yapışa, diger elinen zabitniñ sağ elini burıp, çıtırman dağ içine çekip alıp kete. Zabitni silâsızlandırıp, atlarınıñ yanına alıp baralar. At üstüne yatqızıp bağlaylar da, Başı, Qışlav, Molbay ve Tama köyleri üstündeki ormanlardan keçip, Mambet Ulan köyü yanındaki Qarabiy yaylası alanlığında toqtaylar. Poruçik unvanlı bu komandanı soyundıralar: kitelini, galifesini, çızmalarını ve furajkasını taşlatalar, oña Mambet Ulan köyüne kirmeyip, sağ taraftaki yolnen ketse, doğru Qarağaç yoluna ve Qarasuvniñ künbatısına çıqacağını tenbileyler.

Askerler bir unter-ofitserniñ komandası altında Qarasuvğa qayıp keleler. Qaravullar meydanında toqtap, yerli pristavğa haber bermek içün idarege kirgen unter-ofitser, özleriniñ komandanı pristavniñ ögünde tüş urbanen qızarıp turğanını körgende, bir söz aytıp olamay, kerı qayıp çıqa.

Bu vaqia, “Alim aydamaq” kinosında Sudaqtaki “Şeker baş” qayasınıñ tübünden keçeyatqan jandarmlarınıñ arqasından kelmeğe olğan jandarma komandanını Alimniñ çilmev atıp, qaya üstüne çekip alğanı kösterilgen edi.

XII. Alim ve furuncu Todor

Alim, Qaraquş ormanlığından sarqar, Sarısuv özençiginden keçer, Qarasuvniñ çet maallelerinden Canköy maallesindeki dostu ve daimiy qonaqbayı Çoruq Asanğa kelir edi. O, adeti üzre kündüzleri az, geceleri çoq yürer edi. Alim bir aqşam Asanniñ evine kele, selâm berip kire, amma, neçündür, Asanniñ başı töben, neesiz olğanını seze ve bunıñ sebebini soray. Asan o yaq bu yaq yıldıracaq ola, lâkin apayı meseleni doğrudan-doğru aytıp qoya.

Meger Asan ötmekni er vaqıt furuncu Todordan ala eken, kâde bir borcğa alğan vaqıtı da ola eken, amma borcunı ödevde iç qusur qaldırmay eken. Bugün Asan aqşam üstü furunğa barğan, borcğa ötmek istegen, amma Todor atıp-tutıp oña ötmek bermegen ve quvıp da yibergen. Asanniñ apayı ocaq üstündeki qazanniñ qapağını açıp, pişirilgen şorbanıñ daa aşalmağanını köstere. Alim, Asanğa furunğa barmaq kerekligini bildirip, beraber evden çıqalar. Tez-tez yürüp furunğa baralar. Furunniñ qapısı ve pencereleri qapalı. Pencereniñ qapaqlarınıñ aralığından içerideki lampanıñ yarığı körüne, tınış-tınış laflar da eşitile.

Alim, qapını qaqa, içeriden “kim o?” sualine:

– Menim, Alimim, qapıñnı aç! – dey o.

– Sen de Alimim dep qorqutacaq olasıñmı? Yoq ol deyüs! Furun qapalı, – dep bağıra içerideki furuncu.

Alim açuvlanıp qapığa bir tepme yandıra ve yaman-yaman sallağanda qapınıñ ağaç mandası tüşip qapı açıla. Alimni körgen Todor turğan yerinde buz-buzlap saçmalap başlay. Alimniñ:

– Deyüsniñ kim olğanını şimdi köfersiñ! – degenine:

– Afu et, gardaş? Bilememişim. Ani, buyurıñ bu tarafa? – dey Todor.

Alim, almay-bermey, Asanğa ne içün ötmek bermegenini, Asanniñ borcu olup-olmağanını soray.

Todor, kene afu talap etti ve furunda işlegenlerge açuvlu olğanını sebep kösterdi.

Alim, oña Asanniñ borcu olmağanını, borcğa olsa bile, er vaqıt borcunı qaldırmay qaytarğanını, buña baqmadan, bugün Asanniñ bir sürü balasını aç qaldırğanını, bunıñ insanlıq olmayıp, vicdansızlıq olğanını aytıp, Todornı pek tazirledi, utandırdı, yüzünü kızarttı.

– Mına, deyüs sensiñ! – dedi de, Alim Todornıñ ögüne bir taler atıp taşladı ve eki ötmek alıp Asanğa tutturdı.

Todor, paranı almaycaq olup qaytarmaq istedi. Alim, ne özü, ne de Asan furunı basmağa kelmegenlerini, ötmek parasını alğan soñ, qalğanına yarın, o bir kün Asanğa ötmek bermesini, kim-kimge, Asanğa er vaqıt işanmasını tenbiylep furundan çıqtılar. Olar çıqıp qapı qapatılğandan soñ. Todor:

– Oğlan, yigit oğlan! Eşq olsun bu adamğa, vallaiy şaşırılmışım. A – dedim – furunı yarar, yıqar, dağıtır, meni de öldürir belledim. Alimni fena adam deyler, yañılıyurlar. O, çoq merdane yigit imiş, – dep furunda işlegenlerge maqtadı.

XIII. Alim ve ayuvclarınıñ arfe künü

Diniy bayramlar aldında pek çoq yerlerden ayuvclar (çingeneler) kelip Qarasuvniñ kündeğuşındaki “Nazar oca” mezarlığı ögündeki meydanlıqta sıra-sıra çalaş qurıp bayramniñ soñuna qadar o yerde qalır ediler. Bular, esalet Han Camide bayram namazı qılmaq içün kelir ediler.

O künlerde imamğa ve müezzinge aqça berip ölülerine “yasin” oqutmaq adetleri edi. Bu halqniñ dinge münisligini bilgen, doğma sarğuş bir dalqavuş /aferist/ bularğa kelip bugün arfe künü “yasin” oquycağını bildire. Çalaşların birisi ögünde töşelgen minder üstüne tiz çekip otura. Qartı-yaşı, qadın-qızlar “yasin” diñlemek içün toplanalar.

Bu dalqavuuq “yasin” dep soza, soñ eki közüni yuma, oquganğa oşay. Bu arada halqıñ arqası tarafında peyda olğan Alim bir yaşqa atını tuttırıp, o da tiz çeke, “yasin” diñley. Lâkin bunıñ oquğanı “yasin” degil de, ilâiy ve türkü olğanını añlay. Oquv uzaqqa syürüşe. Qıyğaça (loqum, qatlama) pişirmekte olğan bir qartanay:

– Canım, bunıñ “turcaun”ı qayda qaldı ya? – degenini eslep alğan “yasinci” bir az daa mırıldanıp halq eşitsin dep, köterinki sesnen “turcaun”nı soza da, “yasin”ni bitire. Duası etile.

Ortalıqqa töşelgen qazmer yavluq üstüne qartlar, yaşlar er kes aqça taşlaylar. Qartlardan birisi yavluqıni toplap bağlay ve dal-qavuuqıñı eline tuttura. Sofralar qurula, qıyğaçalar (loqum, qatlama) sofraga tizile ve pişirilip azırlanğan mıltıq (frikadelki) şorbası legençelernen ortalıqqa qoyula. Aşlar aşalğan soñ, bu dalqavuuq qaytmaq içün ayaqqa turayatqanda qarşısına Alim keçe:

– Aşırmañız! Oturıñız, efendi! Menim ölülerim içün de bir “yasin” oqup beriñiz, – dey.

Bu erif Alimni körgeninen tanıp, yavluqıni yerge qoyğan ola, egilip çalşlar arasından qaçmağa intıla. Lâkin arqasına tüşken qamçıdan, urulğan tepmeden ve Alimniñ cekirmesinden qorqıp ayaqqa tura.

Bu işke şaşıp turğan halqqa Alim:

– Bu mashara “yasin” oqumadı, yırlap oturdı, em de çoq oquy bellesinler dep yırını uzaq sürüşti. Bu doğma sarğuşıñıñ biri, raqığa qolay-qolay para qazanmaq içün, sizlerni aldattı, vicdansız! Aydut! – degen soñ, oña bireki şamar daa urdı da, quvıp yiberdi.

Bundan soñ bu erif Qarasuvdan ğayıp olıp ketken ve bir daa körünmegen.

XIV. Alim ve Eyüpniñ toyu

Alimniñ usta babası Acı Muratniñ oğlu Eyüpniñ toyuna Alim de çağırıla. Toy başlanğan aqşamı kelip usta babasına ve şegirtlik arqadaşı Eyüpke toy hayırlap qayta ve qonuşma aqşamı mıtlaq toyda olacağını bildirip, toy saiplerini qandırdı. O, künü aqşam Alim soqaq qapıdan degil de, arttaki piçen qoradan ve aran qapısından kirip keldi.

Şemma künü – çarşembe künü aqşamı Alim atını toy evine yarın yerde yaşağan aqrabalarından Qubedin aqayniñ azbarındaki zerdali teregine bağlap qaldıra ve özü piçen qoradan atlap, aran qapısından kirip kele. Aqşam qart-qurt, bala-çağa ellerindeki şemmalarını yaralar qadınqızlarğa, musafirlerge sofralar qoyula, erkeklerge qavaltı, qavurma, yaşlarğa bunıñnen beraber raqı da qoyula. Toyda halq pek çoq, toy pek büyük. Çalğılar ur patlasın, gürley, azbarda yaşlar oynaylar.

Alim, bu toyda özünü pek tetik tuta, içmey, ayaqçılıq yapa. Ekinci künü kiyev amamğa alınıp barıla, aqşam kiyev tıraşı kiyindirüvi zevqlı keçe. Yatsıdan soñ kiyevni kirseteler Qonuşma başlay, qartağası Abdurazaq usta ola.

Qonuşma aqşamı Alim de ortağa çıqa ve pek ustalıqnen oynay.

Soñundan halq:

Qarasuvniñ soqaqların atnen boyladım,
Qarasuvğa toyğa bardım, çaldırıp oynadım.
Burulçanıñ köpründen atımnı atlattım,
Araba tolu karaimniñ ötüni patlattım, –

türküsini uydurğan.

Tañda qonuşmadaki yaşlar “Telli horaz”nı çaldırıp, kiyev çiqarmağa baralar ve kiyevniñ qapısı ögünde:

Kelsin, kelsin, kiyev bala kelsin,
Kelecek olsa tezden kelsin,
Kelmeycek olsa haber bersin! –

avasını çaldıra ve kiyevni çıxarıp qonuşma evine keleler. Kiyevni tekrar hayırlap, mahrac raqısı da içilgen soñ, kiyev ağası ve kiyev yaşlarnen sağlıqlaşalar, qartlarğa qol almağa keteler.

Qonuşmadaki yaşlar da bir-birlerinden sağlıqlaşıp dağılılar.

Bu arada birisi kirip kelip, Abdurazaq ustağa ve Alimge soqaqta onbaşılar ve pek çoq başqa adamlar toplaşqanını ve pristavniñ soqaq qapı yanında beklegenini bildire.

Alim bu haberni añlağanı kibi, köre qalğanı Mavultalige: Qubedin aqayniñ azbarında bağı turğañ atını egerlep ketirmesini rica etti.

Alim, Abdurazaq ustaniñ art qapıdan ve piçen qorada çıqıp ket degen teklifini red etti. O, ketirilgen atını başına toyda berilgen büyük güllü qırmızı şalını bağlay ve sıçrap atına mine de, araba qapığa doğrulğanda, usta babası:

– Oğlum, ne yapasıñ şu? Şimdi öz ayağıñnen özüñ barıp tutulacağıñdan haberiñ barmı? – degen yarı tenbiye, yarı tazirine:

– Usta babam, aytqanıñızğa çoq Alla razı olsun! Olar meni tutamazlar da, alamazlar da, – dey Alim. Soñ araba qapını zorlap açtırda, atını ayday ve pristavniñ ögünde toqtap:

– Gospodin pristav! Sizge kim gerek? – dep soray ondan.

– Alim gerek! – dey pristav.

– Alim gerek olsa, mına Alimniñ özü – dep qalpağını çıxara da – Mına Alimniñ başı! Yol beriñiz! – dep qıçıra Alim. Onbaşılar ve halqlar biri-birini üyteştirip yol bereler, pristav da şaşqanından halqqa qarışa. Alim:

– Cemaat! Sağlıqnen qalıñız! – dey de atını aydaştırıp, közden ğayıp ola.

Buni körgeñ toydaki ve soqaqtaki adamlar ayrette qalalar. “Eşq olsun yigitke!”, – dey er kes.

XV. Meraqlı aldav

Alimniñ yaqın dostlarından biri taraqtaslı Abdullâtif (halq tilinde Ablâtif) edi. O, orta boylu, kesmentik, areketçen, küleryüzlü ve ğayet mulâyim qırcıman bir usta edi. Alim bu dostunu candan sevmeknen birge, onı ayrıca sayar edi. Ablâtif aynecilik bilmegen, laf-sözünde ve bütün areketlerinde doğrulıqni sevgen adam edi.

Ablâtifniñ esas zenaatı eki ögüz yekilgen eki tegerçikli araba yapmaq edi. Bu arabağa Çonğar taraflarda yaşağanlar qodalaq araba der ediler. Yalı boyunda yaşağanlar için bu araba pek kelişikli, ille deseñ, meyva ve yüzüm taşımaq için eñ yahşı ve qolaylı edi. Zaten, yekilgen ayvanlarğa da yengil edi.

Ablâtif bu arabanı yapuvda aytuvlı usta edi. O devirde bu arabalar faqat ağaçtan yapılır edi. Onı yapmaq için köçer ağaç, yarı kemer obot, köçer baş (miy), kegiyer, arış, moysa ve saire – pek çoq ağaç gerek ola edi. Şu sebepten Ablâtif El Buzlu köyünen Eski Qırım şeerı arasında ormanlıq içinden Şamerdan (halq tilinde Şamrat) köyüne köçken edi. Bu köy büyük köy degil ve anda yaşağanlar da o qadar çoq degil ediler. Bu köyde yaşağanlarnıñ çoqusı ağaç kömürı yarmaqnen (yani ağaçtan kömür yapıp çıqarmaqnen), şeer halqı için yararlıq, qurucılıq için kereste, senek-tırnavuç yapqan ustahaneler için fındıq, qayın ve buk ağaçlarını azırlamaqnen meşgül edi.

Araba yapqan ustalar pek az olğanından Ablâtifke pek çoq çalışmaq gerek ola edi. Onıñ yekâne yardımcısı qızı Reyhan edi. Ormanda seçilip kesilgen pıçılğan ağaçlarını arabağa yüklemege, evge ketirip boşatmağa qızı çoq yardım eter edi.

Reyhan Ablâtifniñ dar dünyada bir qızı edi. Bu qızniñ dülberligi, mulâyimligi ve işkirligi Sudaq etrafındaki köylerde, ille deseñ, yaşlar arasında, tillerde destan edi. Onıñ, güya mahir bir ressamniñ fırçasinen çizilğan qaraqaytan qaşları, daima yanıp turğan areketçen qara közleri, açqan eki al gülday yanaqları, oymaqtay al dudaqları, doğma quvurçıq zülüfleri – dülberligine dülberlik, çehresine şırnıqlıq qoşa ediler. Çoqraqtan gügümlerini toldurıp qaytayatqanda, qate ğayıpnen onı köre qalğan adam toqtap baqmağa ve özlüğinden “Bu ne qadar dülberlik!?” – demege mecbur ola edi.

Ablâtif, qızı usanmayıp yardım etken vaqıtlarında “Keşke oğlan olğaydıñ!..”, – degen oy miyinde yıldırım kibi oynap keçer edi.

Ablâtifniñ şu qızına olacaq kiyev için eki istegi bar edi: birisi – o, terbiyede, mulâyimlikte – er ceetten qızına aqran, lâyıq olmalı; ekincisi – iç kiyev olıp kelmege razı olmalı. Ekinci isteginiñ olacağına o özü de işana qoymay edi. Amma, iç olmasa, namuslı, edepli ve aynı vaqıtta elinde bir zenaatı olğan adam olma!

Qartların “Arağan mevlâsını da bular, belâsını da”, degenleri kibi, Ablâtifniñ qızına Otuz köyüniñ yaş ocasından quda keldi. Bu oca aqqında müsbet laflar eşitkeni için Ablâtif iç bir tereddütsiz razılığını bildirdi. Şu aftada nişan merasimi de eda etildi.

Oca Otuz köyünde orta allı qorantada ösken terbiyeli ve zekâvetli yaş edi. Babası geniş bilgili, sabırlı ve cemaatniñ sayğısını qazanğan qartlardan edi. Oca yanaşa köydeki medresede tasıl alır eken, sohtalar arasında da güzel oquvnen, zekâveti ve özünü alıp baruvnen itibar qazanğan yigit edi. O esas dersliklerden başqa, çeşit kitaplar oqup bilgisini genişlete edi. Onıñ çoq oquğan kitapları: Saadiyniñ “Gülistan” eseri, Ahmed Hikmetniñ “Tarih-ı umumiye” kitabı, türk halq ikâyeleri edi. Bu yigit Makeme-i Şeriyede imtianda birinci derece ocalıq unvanını qazanıp, Otuz köyüniñ ocası olaraq tayin etile.

Köy cemaatınıñ sevgisini qazanğan bu Yaqub oca sarışnılı, mamur közlü, gür saçlı, uzunca boylu ve burma mıyıqlı edi ki, bu ayılğanlar onıñ yüzüne ayrıca şırnıqlıq bere ediler. Sağlam ve tendürist müçeli bu yigit aqranlarından çoq farqlı edi.

Eki taraf añlaşıp, yetip kelgen bağ buzumından (küz mevsiminden) soñ ikinci bazar künü toy yapılmasına qarar berildi. Toy künü kesilgende kiyevniñ vekili kelinni qarşılap çıqacaq yaşlarınıñ talaplarını temin etmek için azırlıqqa ayrıca emiyet berilmesini tenbilei. Çünkü Otuz köyüniñ yaşları kelin qarşılavda özlerince bir adet peyda etkenler. Bu adet kelin ve qudalarınıñ arabalarını saatlarnen tutmaq ve adden ziyade bahşış talap etip qılınmaqtan ibaret edi.

Kiyev vekiliniñ bu tenbiyesi Ablâtifni telâşqa tüşürdi ve bayağı raatsızladı. Eki elnen işlep kün keçirgen adamğa Otuz köyü yaşlarınıñ adsız-esapsız isteklerini tolusunen yerine ketirmek mümkünmi?

Toynıñ künü kesilgeni haberini eşitken Alim, dostu Ablâtifni yoqlap keldi. Alim eyilikte ve kemlikte eş-dostlarına ve yardımğa muhtac tanış-bilişlerine yardım etmekni pek sever edi. Toy aldında dostunu ziyaret etip kelüvi de onıñ bu adetin bağli edi. Toy lafı ketken arada, Ablâtif kiyevniñ vekili tarafından yapılğan tenbiyege raatsızlanğanını ayttı. Meseleni añlaşan ve Ablâtifniñ kederini teskin etmek (yatıştırmaq) maqsadınen Alimniñ:

– Buña ğam çekme, dostum! Kelinni men özüm alıp bararım, – demesi dostunu pek sevindirdi. Em Alimniñ becerikligine işanğanından: “Ne için sen alıp baracaqsıñ?”, demedi bile.

Çoqqa barmay Alim toyğa kelegecine söz berip sağlıqlaştı.

Bağbuzum künleri ava açıq, küneşli ve sıcaqça edi. Er eki tarafta toy başlandı. Qız tarafında çalğı taqımı: kemane, dare, qaval ve zil-davuldan ibaret edi. Dareci aytuvlı Moşu edi. Azbar qapınıñ (köçermenin) ögünde mahsus taqıştırılğan oturğılarda oturğan çalğıcılar “Al kelin” avasını salmaqlı etip sozıp çalalar. Amma toyğa kelgen musafirlerni “Yol avası” çalıp qarşılaylar.

Toyğa Ablâtifniñ soy-sopları ve yarın aqrabalarından başqa bir çoq eş-dostları, tanış-bilişleri keldiler. Şamrat cemaatı uzaq yerlerden kelgen musafirlerge öz evleriniñ törlerini azırlap, sayğı ve sevginen qarşılap ala ediler. Bu toy tek Ablâtifniñ toyu degil, zaten bütün Şamrat köyü cemaatınıñ toyu edi. Cemaatniñ toy saibine köstergen yardımları ve musafirperverliklerini eslegen Alim:

– Men bu toynı Ablâtifke hayırlağanımday, bütün cemaatqa da hayırlayım! – dedi. O, adamlarınıñ birligine, bir-birine olğan muabbetliklerine, talaqalar yapıp yardımlaşqanlarına pek sevinir edi.

Toy gürdeli oldı. Böyle gürdeli büyük toy atta büyük köylerden sayılğan Taraq Taşta bile olmağandır. Toy merasimleri bütün tetimatınen keçti. Er yerde adamlarınıñ hatirleri tapılmasına ziyade muqayt etildi. Şemma künü balalarğa top-top şemmalar dağıtıldı, o künü cemaatqa aş

berildi ki, bu aştan aşamağan qalmaq. Toyğa kelip olamağan hastalarğa, zayıf qartlarğa toy aşı yiberildi. Kelin qınalav merasimi de şeñliknen ötkerildi.

O künü kiyev tarafından nikâh için kelgen vekilge ve saatlarğa ayrıca ürmet kösterildi. Kelin tarafından nikâh merasiminden soñ qıymetli bahşışlar berildi.

Perşembe künü quşluq maalinde yolğa tedarik başlandı. Arabalar keldiler, kelinniñ eşyaları ayrı arabağa yüklendi ve o arabağa eki adam tayin etildi. Kelinni alıp ketecek kelinçekler ilvanlanıp, eñ qıymetli qaftanlarını qısqalarını (qadifeden tikilgen yekek, jilet) kiyip, şerbentilerini örtip azırladılar. Adamlar arabalarğa minecekte qarşı evden uzun tüklü qalpağını közlerine basıp kiygen, uzun zıbnlı, ayağında ökçesi basılğan çablalı adam kelip, başta atlarğa bağlanğan şeylerni közden keçirdi de, soñ kelin arabasınıñ aydavcısı sıfatında arabağa oturdu ve yönedik dep, işaretnen emir etti.

Bu tebdili qıyafetnen çıqqan adam Alim edi, elbet. Adamlarınıñ çoqusı toy aleketinde, qalabalıqta onı eslemediler. İşte böyle, kelin ozğarıp ketkenler eki araba, eşya arabası, kelin arabası ve kelinni ozğarıp ketken yaşlar arabası – beş araba Eski Qırımğa kelip toqtadılar. Mında toy yolunu keskeç yaşlarınñ hatirleri tapıldı. Yol kenarında toy seyirine çıqqanlarğa qavurmaç dağıtıldı. O yerden yönegen soñ, Qaraköz qırında kene toqtaldı. Bu yerde Alimnen aytışqan arabacılar Köktöbel yoluna buruldılar, çünki Alimniñ maqsadı kelinni qarşılap çıqqan Otuz yaşlarını aldatmaq edi. Alim ise, artqa qayıp, Baqa Taş köyünüñ yanaşasından orman yoluna tüşti. Bu yol doğru Otuzğa bara edi. Kelinni qarşılap çıqqan Otuz yaşları ise kelin arabasını Kefe ve Baqa Taş yolları qoşulğan yerde bekley ediler. O tarafqa ketken arabalar toqtaldılar. Yaşlardan birisi kelinni ketirgen baş qudanı sorastırdı, amma qanaatlı cevap alamadı.

Bu arada at çaptırıp kelgen ösmür oğlan köyge endi kelin tüşkeni haberini ketirdi. Yaşlar başta taacipte qaldılar, soñ aldanğanlarını añlap, pek açuvlandılar. Açuvlu yaşlar arasında kelinni tekrar arabağa mindirip, qarşılanğan yerge ketirilmesini, atta kelinniñ kerı qaytarılmasını talap etkenler de oldı.

Lâkin qartlarınñ tenbiyeleri, keñeşleri ve niayet, sert tazirleri yaşlarınñ şamatalarını susturdu, ökelerini yazdı. O arada kelin tüşken evden çıkarılğan büyük boğça çekilip, kiyevniñ adamlarına ve yaşlarğa bahşışlar üleştirildi.

Aqşam kiyev qapalğan soñ, qonuşma başlandı. Alim qonuşma evine barıp, yaşlarğa toynı hayırlamağa azırlandı. Özünüñ urbalarını, dülber qalpağını ve çızmalarını kiyip, çerkes yapıncasını omuzlarına taşıladı. O, kelin tarafından azırlanğan qavaltı sinisini (telli horaznen beraber) kötergen adamnen beraber qonuşma evine keldiler ve adetince izin alıp, evge kirdiler. “Hoş keldi” avası çalınğan soñ, Qartağası yer kösterip:

– Buyurıñız! – dedi.

Alim kökü basıp Qartağasına teşekkür bildirdi ve söz istedi.

– Qartağasına, Oñ beyine, Sol beyine, Küregeci beyine, Qapıcı beyine ve cümle cemaatqa toyuñızını hayırlayım! – dedi o.

Qart ağası:

– Musafirniñ ürmetine tostıqanlar baş-buzanen toldurılısın!

Alim özüne uzatılğan tostıqanı nezaketnen qaytarıp, baş-buzanı içmeyceğini mulâyimliknen añlattı. Qartağası Küregeci beyge:

– Musafirge tatlıbuza tök! – dedi.

Biraz vaqıttan soñ musafir musaade alıp, yaşlarnen sağıqlaştı ve onı “Yol avası” çalıp ozğardılar.

Qonuşmada oturğanlarğa açıq beyan etmek gerek olmadı. Olar kelinni kim alıp kelgenini ve bu aldavnıñ teşebbüsçisi kim olğanını pek yahşı añladılar.

Meraqlı yeri şu ki, bu aldavdan soñ, Otuz köyünüñ yaşları bu qaba adetten vazgeçkenler.

XVI. Qamaçavğa tüşüv

Alimniñ qobası aqqında halq arasında laf çoq kete. Lâkin ne yerde ekenini kimse kesenkes aytıp olamay. Adamlarnıñ bir taqımı Alimniñ qobası Taz Qaya arqasındaki ormanda, bir taqımları Köktaş Qayada, bir soyları Tat Qara ormanları içinde deyler. Alimniñ qobası Qarabiy yaylasınıñ sırt capındaki dağlar içinde dep davalashaqlar da tapıla. Abdurazaq usta ve Çoruq Asandan başqa, ne dostları, ne de başqaları qoba aqiqatta ne yerde ekenini bilmeyler.

Abdurazaq ustaniñ soñundan tarif etkenine köre, Alimniñ qobası Qaraquş ormanınıñ kundoğuş capında Bor Taş qayalığında eken. Bu yerlerde orman sıq ve yüksek tereklik eken. Alimniñ qobasınıñ ağızını büyük emen tereginiñ kütügi qapata eken. Kütükniñ içi endi çürüp başlağan, o, büyükligine baqmadan, almalısalmalı eken.

Yerli mırzaların pomeşçik ve bayların keskin şikâyetleri neticesinde padişa II Aleksandr 1854 senesi “Yer türlü çareler körülip, Alim tiri tutulsın, öldürilmesin, tutulğan soñ uzurıma ketirilsin”, degen ferman çıqara, çünki padişada Alimni körmege istek büyük eken. [Bu fermanniñ bir nushası Taraq Taş Volost idaresiniñ arhivinde tapıldı.] Elbette, bütün Qırımda yüksek tabaqalı adamları büyük qorquğa tüşürgen ve mücizeli işler yapqan, adsız-esapsız şecaat saibi olup qaramanlıqlar köstergen Alimnen kim meraqlanmaz? İşte, bu ferman Alimniñ araştırılması, tutulması için pek büyük tedbirler körülmesine ve padişa için közge körünir hizmetke azır mırzaların da bu işte faaliyet köstermelerine sebep ola. Bütün jandarm bölükleri, polis idareleri ayaqqa köterile.

Künlerden birinde atlı asker qıtaları Qaraquş ormanlarını sırttan alıp qıbla betke süzip çıqayatqanda, tesadüfen Alimni köreler, onı etraflap sara başlaylar, amma Alim Sarısuv ormanına qaça, közden ğayıp olup kete. Bir tınıştan soñ, askerler Qaraquş ormanınıñ künbatisında peyda olğan Alimni körüp, onıñ peşine tüşeler. Asker başlığı, Alimni cayav qaldırmaq maqsadinen, onıñ atını karabinnen ata, at yıqıla, Alim atılıp tura da, tez-tez ayıllarını çeze, egerini arqasına alıp, ormanğa kireyatqanda, egerini yerge qoya ve eger arqasında yatıp, yaqınlamaqta olğan askerlerge ateş aç.

Onıñ mergin atışından bir asker ayaqtan yaralana, bundan soñ Alimniñ qurşunu polis komandanınıñ furajkasını qaqip tüşürgende, onıñ bir top saçını küydüre. Bundan soñ komandan üçümni toqtata. Komandanınıñ eliniñ işaretinden, ormanı sarmaq niyetleri olğanını añlağan Alim, egerini qaqqaç ete, orman içine, qobası betke çapa, tezden qoba içine kirip kete. Askerler qıtası ormanı sarıp ala, aqşamğa qadar bir taban yer qaldırmaq Alimni qıdıralar, tapıp olamay, qayıp keteler.

Aqşam keç maalde Alim omuzındaki egerinen Çoruq Asanıñ evine kele, al-evalını aytqan soñ, Asanğa bir yahşı at baqip almasını rica etip, dağğa qayta.

XVII. Yaqalanuv ve qaçuv

Canından ziyade sevgen atı şu qamaçavda ayaqtan yaralanıp, yıqılıp qalğan ve özü büyük zorluqnen qurtulğan soñ, Alimniñ işleri ketken sayın ağırlaştı. Alim özüniñ büyük, telükeli işlerinde daima bir özü, oña qarşı ise bütün ükümet ve biñlernen silâli askerler. O sebepten, ayatınıñ ketken sayın qıyınlaşqanını seze edi. Atınıñ ölümü onı pek kederlendirdi. Kün sayın elemi arttı. Bir kün tüşünceli alda oturğanda: “Yer kemalınıñ bir zevalı, er zevalınıñ da bir kemalı bar...”, degen atalar sözüni hatırladı.

Diger taraftan, Alimni ille tutmaq için polis, jandarm erkânınıñ çoqlaşıp, orman eteklerindeki köylerde sıq-sıq peyda olmaları, oña qarşı tedbirleriniñ qattılaşuvı ekenini pek yahşı añlay edi. Qırımniñ er yerinde, hususan Qarasuvbazar, Bağçasaray ve Sudaqta asker bölükleri daimiy sürette tura ve aqşamları şübeli köyler apansızdan basıla, attı ayrı adamlarınıñ evleri de tintile.

Bu tedbirlerden haber alıp turğan Alim ziyade raatsız oldı ve bir qaç vaqıtlarğa ortalıqtan bir qaç vaqıt çekilip tena yerge gizlenmege qarar berdi. O, aqiqaten, çoq vaqıtlar közge körünmedi. Eş-dostları, yaqın arqadaşları raatsızlana başladılar. Araştırıv munasebetinen meydanğa kelgen vaziyet ne Abdurazaq ustağa, ne Çoruq Asanğa ve ne de başqalarına Alimniñ al-evalını bilmege

imkân bermedi. Bunday habersiz tebersiz künler uzadı, Alimniñ dostları būs-bütün teşvişke tüştiler. Bazı adamlarda “Alim Qırımnan çıqıp ketti” degen fikir de doğdı. “Qambur üstüne dombur” degenleri kibi, o qadar vaqıt közlerden qaçınıp, uzaqlarda bulunıp, niayet, tekrar qobasına kelip kirgen ilk künü aqşam Alim sıtmadan hastalandı. Bir qaç künler qoba içinde aşsız-suvsuz, yüksek araretnen yattı. Sıtması er kün eki-üç defa tuta edi. Alim, böyle yatuvdan fayda olmaycağını tüşünip, Beş Aran qışlalarındaki tanış çobanlarından birine barıp sığınmağa mecbur oldı. Onıñ bu qışlada saqlanuvı ve qorçalanuvı gizli tutıldı. Çoq vaqıt yürgen hastalıǵından zayıflap, alsız-mecalsız, çobanniñ qulübesinde turmay yattı. Alim çoban dostunıñ köstergenini ğayret ve merameti sayesinde endi tüzele başlaǵanda, başına büyük felâket tüşti.

Alimniñ qışlada yatqanını bilgen yaş çoban bir kün evelsi köyge bara, dostuna bu haberni ayta. Alimniñ qoyun qışlasında hasta yatqan haberi evelâ halqqa, soñ Celâl mırza Qıpçaqskiyge barıp yete.

Celâl mırza Asma Eli köyünde yaşağan aǵa qardaş küreşçi pelvanlarını çağırta, beşikli deljaninen üçevleşip qışlağa baralar. Barsalar, Alim alsız yata. İşte, bu yerde Celâl mırza:

– Aqibeti, tutuldıñ! – dey Alimge ve caǵına bir şamar ura.

– Ebet, hastanı yataqta avlaylar, – dep taşlay Alim.

Küreşçi pelvanlar Alimniñ elini ayaǵını bağlap, Qadıköyge (soñundan Töbenköy) mırzanıñ azbarına ketirdiler. Şu künü, Celâl mırza faetoninen ögde, deljan araba artta, Aqmescitke yönediler. Celâl mırza faetonını ve arabanı doğru gubernatorniñ evine aydattı. Gubernatorniñ buña hatiri pek hoş oldı. Celâl mırzanı quçaqladı, öpti, elini tekrar-tekrar sıqtı, teşekkürler etti. Gubernatorniñ emirine binaen, Alim Aqmescit apishanesine qapaldı.

“Alim tutuldı. Onı Qadıköy pomeşçigi Celâl mırza Qıpçaqskiy tutup, gubernatorğa teslim etti”, – haberi şemşekten soñki kök güdürdisi kibi, bütün Qırımğa darqadı.

Alimniñ tutulması, qapalması da padişa II Aleksandrğa, atta tış memleketlerge de bilindi.

Frenkistanlı bir ressam qadın, II Aleksandrniñ şahsiy ruhseti ile Qırımğa kelip, apishanedeki Alimniñ suretini çıza. Bir rivayetke köre, Alimniñ padişa II Aleksandrğa yiberilüviniñ keçiktirilmesine sebep bu qadın olğan.

Alimni Sankt Peterburgğa yollamaq için qalın demir çabaq ve üstü qapavlı mahsus qafes vagon yaptırıla.

İmperatorniñ şahsiy emiri esasında, Alimniñ qafes vagonı ögdeki ve arttaki qaravullar vagonlarınan parovozğa tirketilecek, poyezd er stantsiyada quvetli qaravullarnan qarşılanıp alınacaq, şeer ve diger büyük stantsiyalarda çoqça toqtatılıp, halqlarğa kösterilecek eken.

Saba Aqmescit stantsiyasında yöneycek bu poyezdni özǵarmaq için pek çoq halq toplana. Polis ve jandarm kişileri poyezdni sarıp alalar. Niayet, poyezd köçe ve bir qaç künden soñ, ekindi maalinde Yekaterinoslav stantsiyasında toqtay. Evelden haberdar olunğan halq poyezdni beklep turğan, er kes Alimni köre eken. Bu adamlar arasında, bir vaqıtlarda faetonda ketkende, Alim tarafından edepsiz bir yigitniñ cefasından qurtarılgan qız (“Alim ve yeudiy qızı” ikâyesini baqıñız) ve onıñ anası ve babası da bar eken. Qız, Alimni körgeni kibi tanıy ve özünü çapqın eriften qurtarğan adam bu ekenini tasdıqlay. Alimniñ bu alğa tüşkenine acınğanından, közleri yaşlana, babasına: – Bu adamni qurtarmanıñ çaresi olmazmı eken? – dey. Babası cevap bermey.

Aqşam kün batqan soñ poyezd yöney, lâkin yarı geceni keçirip kelgen stantsiyada qafes vagonınıñ boş ekenini ve kilitiniñ bekleli turğanını esleyler. Ekinci künü, qafes vagonniñ kiliti açılmadan, içerisindeki Alim yoq olğanı haberi Yekaterinoslavğa kelip yetişe. Bunı eşitken qızniñ babası yalıñız: “Çoq şükür”, dep taşlay. Qızı meseleni añlasa kerek, babasını quçaqlap öpe.

Qızniñ babası Yekaterinoslav şeerinde belli başlı bir yeudiy tucarı eken. Onıñ ticareti – tış memleket fabrikalarından basma, soqma ve türlü attar malları ketirip, tükânlarğa mal berüvden ibaret eken.

Ne ise, kimniñdir yardımnen vagonnan qaçırılıp qurtarılgan Alim, bir tınış diñlenip baqa, kimse yoq, çöllük içinde közden ğayıp ola. Alim cayav calpı ve demir yoldan uzaq yerlerden yürüp Qırımğa kele. Ermeni papazınıñ evinde bir qaç kün qala. Gizliden Abdurazaq ustanen ve Çoruq Asannen körüşe. Soñra, geceleyin Burundıq köyüne kele, anda Abdurazaq ustanı ve öz

qardaşı Muhtarını bekley. Üçevleşip ters yollardan geceden gece yürüp, Kerçke keleler. Alim ve Abdurazaq Kerçte mal yüklü gemige minip Batumğa yöneyler. Bir aftadan soñ Abdurazaq usta qayıtp kele ve Alimniñ Batumdan türk gemisine minip İstambulğa ketkeni hususunda haber ketire.

XVIII. Alimniñ Türkiyedeki yaşayışı

O vaqıtta Türkiye devletinen Rusiye devleti arasında sınıır açıq olğanından, sınıır boyunda yaşağanlar serbest sürette qatnaşıp tura ediler. Onıñ içün qaradan ve deñizden qatnav qıyın degil edi. Türkiyeden gemiler Batumğa, Suhumğa, ve başqa iskelelerge mal ketirir ve bu iskelelerden Türkiyege lâyıq mallar taşılır edi. İşte, böyle gemilerden birinen Alim, Trabzonğa ve andan İstambulğa barıp çıqa.

Yañı yerde acemi ve yañı adamniñ ne alda olğanını ve yerli yaşayış şaraitini bilmegen adamniñ neday zorluqlar ve qolaysızlıqlarğa oğrağanını oquycılarımız tasavur ete bilseler kerek. İç bir tanış-bilişi olmayıp, İstambulniñ adam deryası içinde bu adam ne yapa bilir? O, bu adam deryası içinde dümenini ğayıp etken gemige oşay edi. Elindeki parası kün-künden eksile, qave köşelerinde yatıp-turmağa mecbur ola. İstambulda ondan “sen kimsiñ?” degen ve sorağan bir adam tapılmay. Bazı bir şeerlerni (Bursa, Eskişeer) dolana ve mında da çul tutturamağan soñ, kene İstambulğa qayıtp kele ve kene şu özü bilgen qavege kelip, anda yatıp tura.

Qavede qavecisi ve em de odabaşı olup çalısqan adam Alimniñ ziyade kederli olğanını eslep ala da, ondan al-evalımı soray. “Keç olsun, hayırlısı olsun”, degenday, qaveciniñ soravı hayırlı oldı. Yarında bir köyden kelgen allı-taqatlı bir köylüğe yardımcı adam kerekligini añlağan qavecisi Alimni tevskiye ete. Mevsim işlerini bitirgen soñ, İstambuldaki qavege ve qavedeki dostuna qayıtp kele. Niayet, qavecisi, Alimni qave saibinen, şorbacınen tanış ete. Şorbacı Alimden atarabandan añlap-añlamağanını soray da, büyük bir türk tucclarına alıp bara. Tuccar pek mulâyim ve adiy tavurlı kişi eken. Alimni özüne arabacı etip ala.

Alim bu adamniñ yanında bir buçuq yıl çalısqa. Alimniñ bu tucclarğa, onıñ qorantasına ürmeti ve sayğısı, işine muqaytılı olğanı, terbiyesi ve areketi, er yerde sıra bilgeni tucclarını tap soñu Alimni özüne kiyev etmege alıp bardı. Tuccar Alimge kızını bere ve kiyeviniñ aves etkeni qavehaneni satıp alıp, Alimge – kiyevine bağışlay. Alim de ölgenge qadar bu qaveni taşlamadı. Şu qaveniñ beštahtası /kassası/ yanında ömür ötküzgen Alim eki oğlan ve eki kızınıñ babası ola.

XIX. Beklenilmegen rastkelüv

Töbenköy bayı Celâl mırza Qıpçaqskiy pek büyük topraq saibi edi. Onıñ eli astında Asma Eli, Şeyhköy, Qaya Astı, Borağan, Beş Aran, Beş Terek, Keñ Toğay, Taş Qora, Anaqay Eli köyleri bar edi. Celâl mırzaniñ üç oğlu ve eki qızı oldı.

Alimniñ yolda qafes vagondan ğayıp olğan haberine Celâl mırza yarı inana, yarı inanmay: “Añlaşıla, onı yolda abradılar” fikri onı qandıra.

Dvorânlar toplaşuvında gubernator Celâl mırzağa general unvanı berilgeni aqqında imperatorniñ fermanını oqup, mırzani yañı büyük unvannen tebrikley ve şu toplaşuvda Celâl mırza dvorânlar toplaşuvınıñ başı /predvoditel/ olaraq saylana.

Şu aqşam Celâl mırza, gubernatordan Alimge ne olğanınıñ aqiqatını soray. Gubernator, aqşamdan soñ Yekaterinoslavdan yönegen poyezd yarı geceni keçirip kelgen stantsiyada vagon qafesniñ boş olğanını eslegenlerini ve başqa şey bilmegenini ayttı. Celâl mırza kene de yolda abradılar fikrini öz-özüne tasdıqladı.

Celâl mırza qartlıq ep ketkenini seze. Acılıq borcunu daa eda etmegen, bu borc onı raatsızlay. Şunıñ içün o, öz niyetini yerine ketirmek içün Mekkedden kelgen qılavuzlardan birini davet ete, bir qaç kün onı musafir ete.

O devirde Orta Asiyadan: şimdiki Özbekistan, Qırğızistan, Tacikistan, Qazahistan, Türkmənistan ve Kavkazdan acılıqqa ketkenler, adeti üzre, Qırırmda Kefe şeerinde on dört kün karantin bekler ediler. Mahsus tayin olunğan vapur (gemi) bularnı yüklep, Aqyar şeerinde toplanğan qırımlıların da alıp, Türkiyeye, İstambul şeerine yol tutar edi.

O vaqıttaki nizam mücibi, vapurda hastalılıq olsun-olmasın İstambulda da karantin beklemege mecbur ediler. Hastalılıq olmasa vapurdakilerniñ on dört küngece vapurdan çıqmalarına, şeerde qalmalarına izin berilir edi. Bunı kün evelsi İstambul halqına haber eter ediler. Böyle vaqıtta öz aqrabalarını ya da dost ve tanışlarını qarşılamak, muqaddes yolğa keteyatqanlarını musafir etmek için İstambulda yaşamağan pek çoq qırımtatarlar iskelege çıkar ediler. Qırırmdan kelgenler arasında belki tanış-bilişler rastkelir ümütinen bu sefer Alim de iskelege çıqqan edi.

Alim şu yerde, elindeki fil tişinden yapılğan burma başlı tayağına tayanıp turğan Celâl mırzanı tanıy ve merdivenniñ /trap/ yanına barıp, mırzanıñ tüşmesini bekley. Celâl mırza merdivenden tüşip ayağını yerge basayım degende, Alim onıñ eline yapışa, selâm bere, hoş keldi ayta ve: – Qabul etseñiz, qonaqbayıñız men olmaq isteyim, musafirim olmañızrı rica etem, – dey. Musafir razılıq köstergeninen, Alim, aman bir faetonı çağırıp, beraber Alimniñ evine keteler.

Aqşam Alim, qıymetli ve ürmətli musafir yanına, öz maallesiniñ lâyıqlı adamlarını çağıra, büyük ziyafet yapa, türk aşlarından beraber Qırım aşları da azırlana. Soyulğan, besleme ata köküşniñ öngeni, qararinen pişirilgen ve doğralğan qozu quyruğı bu sayğılı musafirniñ öğüne qoyula.

Aşlar aşala, sofralar cıyıla, çilter qapaqlı cezlegen ve yaltıravuq cez quman ketirile, talğın suvnen eller yuvula, ağızlar çayqala. Ortalıqqa şiltirşiltir söylengen çini filcanlar tizilgen kümüş tabaq, cez yıbrıq ketirile. Lafnen qaveler içile. Endi, adamlar, qonaqbayğa teşekkür bildirip ve musafirni de özlerine çağırıp qaytalar. Olar qaytqan soñ, Alim ve Celâl mırza tena tena lafqa başlaylar.

– Madamki, qonaqbayım oldıñız, endi soraşayıq.

Adıñız ne? Qayerlisiñiz? Men, qonaqbay, Qırırmda Töbenköylü Qıpçaqskiy Celâl mırza degen kişim. Qana, endi siz aytıñız!

– Menim babam pek erte Qırırmdan köçip kelgen eken. Men mında doğıp öskemim. Lâkin nedendir, şu Qırırmnıñ adı añılğanda mende bir hucur istek doğa. Şunıñ için babamday Qırırmdan kelgenlerini musafir etmekni sevem, – dep musafirge yalan ayttı.

Celâl mırza Alimniñ öz adını aytmaganına qulaq asmadı.

Ekinci künü de Alimniñ qavesine çıqıldı, aqşamki musafir yanına çağırılğan adamlarınıñ bir çoqları qavede ediler. Mında da laf uzap ketti.

Aqşam kene dünki aqşam kibi büyük ziyafet berildi, kene adamlar çağırıldı. Velasil, bu musafirlik ve onı sıylav 15 aqşam devam etti.

Soñki aqşamı Alimge musafirlikke Edirne şeerinden kelgen Seyid efendi de Celâl mırzanen tanış ola. Bu efendi Alimniñ kim olğanını, Türkiyeye nasıl kelgeni ve Alimniñ qaynatası tuccarnen yaqın tanış olğanı için Alimge qızını özü bergenini pek yahşı bile edi.

Seyid efendi, Celâl mırzadan:

– Qırırmda at oynatıp nam qazanğan Alim Azamat oğlunıñ aqibeti ne olğanını bilesizmi? – dep soradı.

– Bilmegenim ne? Men, onı Beş Arandaki qışlaqlarımdan birinde saqlanıp yürgende öz qolumnen tuttum. Gubernatorğa öz qolumnen teslim etim. Soñ onı padişanıñ fermanına köre demir çabaqlı vagonğa qoydılar, mahsus poyezdnen padişığa yolladılar, barıp yetmedi dediler. Yekaterinoslavdan aqşam yönegen poyezd gece yarısında bir stantsiyağa kelgende, vagona Alimniñ olmağanını eslegenler haberi de eşitildi. Men özüm besebelli Alim qaçaqaq oldı da, atıp öldürgendirler degen fikirdem.

– Siz Alimni evelden tanıy ediñizmi?

– Yoq! Men onı şu tutqanım vaqıtta bir kere körgen edim.

Soñ bu aqta laf olmadı, – dedi Celâl mırza.

Musafir yanında bulunğan adamlar qayıtşqandan soñ, eki musafir bir qonaqbay kene lafqa başladılar.

– Sayğılı musafir, endi sizni qonaqbayıñıznen men tanış eteyim, – dey Seyid efendi, sanki esalet bu meseleniñ üstünü açmaq için çağırılğan.

Alimniñ:

– Seyid efendi, unutilıp ketken şeylerni qozğamaqtan ne fayda? Başqa laflar etilsin de, degen lafına Seyid efendi:

– Alim ağan! (Alimniñ adını eşitkende, Celâl mırzaniñ beñzi attı). Men sizniñ sağ olğanıñızni, mına bu beklenilmegen rastkelüvni şu sayğılı musafirge bildirmekni borcum dep sayam, – dep kestire.

Seyid efendiniñ bu areketini lâyıqsız tanığanı için Alim em utandı, em de kederlendi.

Celâl mırza da işni añlap ve Alimniñ de neşesi bozulğanını eslep:

– Birinciden, sağ ve selâmet yaşamaqta olğanıñızğa çoq şükür, qonaqbay. Ekinciden, böyle ümitsiz rastkelişkenimizge de çoq şükür. – Seyid efendige aylanıp:

– Bizni böyle tanış etkeniñiz için sizge samimiy teşekkür bildirem, – dedi o. Soñ Alimge aylanıp:

– Madamki, siziñ qarşıñızda pek büyük qusurım bar, o alda endi sizden mıtlaqa meni bağışlamañızni rica etem.

– Bir şartnen.

– Nasıl şart? – Bu sualden Celâl mırzaniñ aqlına başqa şeyler kelse kerek, qorqusından beñzi kene ağardı.

– Şartım, musafir, şöyle: sağ olup Kâbeden qaytqanda ve bir manialar çıqmasa, mende musafir olacağınızğa söz berseñiz!

– Qısmet olsa, bu şartni yerine ketiririm, – dep Celâl mırza ağlap yiberdi. – Biz kimmiz? İnsanlar qusursız olmay ekenler, illâ deseñ, yaşlıqta...

– Yalvaram, Celâl mırza, aqlıñızğa bir şey kelmesin, men sizni bağışladım. Siz de bu vaziyetim, qolaysız areketimiz için meni bağışlañız, – dep musafaalaştılar.

Celâl mırza Alimge nasıl qurtulğanını ikâye etmesini rica etti.

“Poyezd, aqşam qaranlıqlaşqan soñ yönedi. Men oturğan çabaqlı vagonda yatsı vaqtında qara urbali bir adam peyda oldı, kilitni açtı, maña: “Çıq” – dep elinen işaret etti. Qolunda bir top ırğaqlı anahtarğa oşağan mıhlar olğanını esledim.

Men vagondan sekirip tüştim, bir tınış yattım. O adam poyezddan art tarafqa ketti. Men de turıp çöllere içine kettim”, – dep sözünü kesti Alim.

Soñundan Alimni Yekaterinoslav tuccarı qurtarğanını añlatqan delil başta usta Acı Muratqa, soñ Abdurazaq ustağa malüm oldı.

1924 senesi yaz tatilinde men Sudaqtan Qarasuvğa keteyatqanda, tesadüfen Alimniñ qardaşı Muhtarniñ torunu Cemilni körüp qaldım. Cemil taş yolda taş töktürgen, tamir etilgen yollarnı baqqan hadim eken. Men lineykani toqtatıp tüştim de, Cemilnen körüştim. Sağlıq-amanlıq soraştıq. O maña eki kün evelsi İstambuldan Musa emcesinden (Alimniñ üyken oğlu) alğan mektübini kösterdi. Mektübni alıp oqudım. Selâm-kelâmdan soñ, benim diqqatımnı celp etken haber şu edi: “Cemil qardaşım! Babay pek qartaydı, közleri soqurlandı, qulaqları sağırlandı, zornen yüre, ketken sayın zayıflaşa. Buña baqmadan, meni qavege alıp barıñız, dey. Eki oğlan qoltuğına kiremiz, yavaş-yavaş qavege alıp barıp, beštahtaniñ yanındaki yerine oturtamız. Aqşam üstü evge alıp kelemiz...”

Soñundan añlağanımızğa köre, Alim şu yılı vefat etken eken.